

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी
राष्ट्र सेवा दलाच्या वतीने
'सामाजिक न्याय'
या विषयावर निबंध लेखन
कार्यशाळा व स्पर्धा आयोजित
करण्यात आली होती.
तिच्या समारोप प्रसंगी
बोलताना न्या. पी. बी. सावंत.

**आता संपूर्ण
समाजाचा एकत्रित
विचार होणे गरजेचे :
न्या. पी. बी. सावंत**

गेले दोन दिवस तुम्ही सामाजिक न्याय या विषयावर भाषणे ऐकत आला आहे. या वर्षीच्या शिबिराचा विषय 'सामाजिक न्याय' आहे. शब्द उच्चारयला फार सोपा आहे. किंबहुना आपण नेहमीच हा शब्द ऐकत असतो. सर्व पक्ष, सर्व संघटना आणि पक्षांचे किंवा त्यांच्याशी संबंधित नसणारे वक्ते यांच्यासाठी हा एक घाऊक शब्द बनला आहे. परंतु, अनेक लोकांना या शब्दप्रयोगाचा मूळ अर्थ समजत नाही. जे वक्ते या विषयावर बोलतात त्यात तळागाळातले लोक असतात; तसेच वरच्या वर्गातून आलेलेही असतात. ज्यांनी कधी गरिबी म्हणजे काय, खेडी म्हणजे काय हे पाहिलेले नसते. खेडी पाहण्याचा संबंध कधी हिलस्टेशनवर गेले तरच आला आहे अशी मंडळी आमच्या न्यायालयात न्यायाधीशाचे काम करणारी मंडळी आहेत. त्यातही बरेच वर्षे काम करणारे ज्यांनी दारिद्र्य हे पुस्तकातून वाचलेले होते. त्यांना प्रत्यक्षात त्यांची कल्पना नव्हती, असे न्यायाधीश होते. त्यामुळे आमच्या न्यायालयांचे गेली काही वर्षे जे निवाडे आले त्यांनी बहुसंख्यकांना न्याय दिला नाही. शेवटी न्यायाधीश आपला निवडा देतो तो त्याच्या सामाजिक दृष्टिकोनावर अवलंबून असतो. न्यायनिवाड्याचा रंग न्यायाधीश कोठल्या वर्गातून येतो यावर अवलंबून असतो. सामाजिक न्यायाच्या उलट न्याय देत असतात.

आम्ही जेव्हा सामाजिक न्याय हा शब्दप्रयोग करतो तेव्हा प्रथम समाज म्हणजे काय हे समजून घेणे आवश्यक आहे. दुसरी गोष्ट सामाजिक न्यायाची गरज केव्हा लागते. हा दुसरा मुद्दा समजून घेणे आवश्यक आहे. यातूनच सामाजिक न्याय म्हणजे काय, त्याची व्याख्या काय हे आपल्याला समजून येईल.

प्रथम समाजाचा विचार करू. आम्ही समाज हा शब्द वापरतो तेव्हा आपण ज्या समाजात जन्मलो किंवा वावरत असतो तेवढाच समाज आपल्या डोळ्यासमोर असतो, ही वस्तुस्थिती आहे. दुर्दैवाने अशी वस्तुस्थिती न्यायाधीशापासून शेवटच्या माणसापर्यंत असते. आपण शहरात राहणारे बहुतांशी लोक आहोत. येथे खेड्यापाड्यातीलही काही विद्यार्थी आले आहेत. शहरात राहणारे लोक शहरातल्यांचाही विचार करत नाही. आपण किती लोक शहरातील झोपडपट्टीवाल्यांचा विचार करतो. आपण मध्यममगर्वीय असलो तर असंघटित किंवा सुसंघटितांचाही विचार कधी करत नाही. खेड्यात राहणारे, जंगलात राहणारे आदिवासी, भटके विमुक्त जातीचे लोक यांचा विचार कधी करत नाही. आपण फक्त आपल्याच

धर्मातील लोकांचा विचार करतो. इतर धर्मातील लोकांचा विचार करत नाही. हिंदू धर्मातील जातीय व्यवस्थेमुळे फक्त आपल्या जातीचा विचार करतो. समाज म्हणून आपण जेव्हा भारतीय म्हणून विचार करतो तेव्हा तेथे सर्व जातीपंथांचे लोक असतात. सर्व वर्गातले लोक असतात. शहरातले, खेड्यातले, जंगलात राहणारे लोक असतात. तेव्हा समाजाची ही जी व्याख्या आहे ती सर्वव्यापी आहे आणि असली पाहिजे. तरच आपण सामाजिक न्याय म्हणजे काय ते नीट समजू घेऊ शकतो. त्यासाठी आपण आपल्या कोशातून बाहेर आले पाहिजे आणि संबंध समाजाचा एकत्रित विचार करायला पाहिजे.

दुसरा प्रश्न सामाजिक न्यायाची गरज केव्हा लागते? थोडक्यात सांगायचे म्हणजे ही गरज जेव्हा आपल्यासमोर विषम परिस्थितीत असलेले व्यक्ती किंवा समाजसमूह येतात आणि त्यांना न्याय देण्याची गरज पडते तेव्हा सामाजिक न्याय या संकल्पनेचा आपल्याला विचार करावा लागतो. नाहीतर त्याला अर्थ राहत नाही. सर्व समाजसमूह कोणत्याही आधारावर असो धर्म, जात, काम हे सर्व समान असतील तेथे सामाजिक न्याय ही संकल्पना जन्माला येते. यातूनच सामाजिक न्यायाची व्याख्या समजते. विषम परिस्थितीत असणाऱ्या लोकांना न्याय देण्याची क्रिया म्हणजे सामाजिक न्याय हे सर्वमान्य तत्त्व आहे जे आम्ही न्यायशास्त्रात वापरत आहोत. जेव्हा दोन व्यक्त एकाच पातळीवर असतात त्या वेळी आपण जो न्याय देतो तो निष्पक्षपातीपणे देतो. आपण तसा दिला पाहिजे असा दंडक न्यायदानासमोर असतो. अंधळी न्यायदेवता, तिची मूर्ती सर्व कोर्टात असते. तिच्या हातात एक तागडी असते. तिची दोन्ही मापे असतात ती समसमान असतात. अंधळी न्यायदेवता, तिने डोळ्यावर पट्टी बांधून न्याय द्यायचा असतो. हे प्रतीक जेथे सर्व व्यक्ती समान पातळीवर आहेत, सर्व समाज समान पातळीवर आहेत तेथे योग्य आहे. आमच्यासारख्या समाजात जेथे व्यक्तीव्यक्तीत नुसतीच विषमता नाही तर घोर विषमता आहेत अशावेळी अंधळी न्यायदेवता प्रतीक असू शकत नाही. न्यायाधीशाला आपल्यासमोर कोणत्या व्यक्ती आहेत, कोणाच्या बाजूने न्याय द्यायचा हे ठरविताना समोरच्या व्यक्ती सम पातळीवर आहेत का हे पाहावे लागते. तो जेव्हा ते पाहील, डोळ्यावरची पट्टी दूर करील तर तेव्हा ते करू शकतो. ती दूर केली नाही तर अन्याय होणार. न्यायशास्त्रातले तत्त्व असे आहे की दोन समान पातळीवर असणाऱ्या व्यक्तींना असमान न्याय देणे अन्यायच आहे. तसेच दोन विषम पातळीवर असणाऱ्या व्यक्तींना समान न्याय देणे म्हणजेही एकप्रकारचा अन्यायच आहे.

सामाजिक न्यायाची ही व्याख्या आणि दृष्टिकोन समजून घेतला पाहिजे. कारण अजूनही अंधळी न्यायदेवता हेच आमचे प्रतीक आहे. नासमझ असलेले न्यायाधीश प्रत्यक्षात अन्याय करत असतात. तो होऊ नये म्हणून आवर्जून सांगावे लागते की बाबांनो प्रथमतः तुमच्या पक्षकारांची सामाजिक पातळी पाहा; आणि ती डोळे उघडे ठेवून पाहा आणि न्याय द्या. कायदा समान आहे. एखाद्याने पैसे चोरले. तो गरीब असेल किंवा श्रीमंत असेल. कायदा सांगतो शिक्षा समान. गरीबालाही तीच शिक्षा देऊ आणि श्रीमंतालाही तीच शिक्षा देऊ. गरीब हा आपले पोट जाळण्याकरिता काही उपाय नसल्याने चोरी करेल आणि करतो. श्रीमंत आपल्याकडे जी संपत्ती आहे त्यात भर घालण्याकरिता चोरी करतो. त्यामुळे न्याय कोणाला द्यायचा समजले पाहिजे. त्यामुळे समन्यायी तत्त्वाचे हे रूप आपण लक्षात घ्यायला पाहिजे. प्रश्न असा येतो की समाजात विषम परिस्थिती असलेले व्यक्ती आणि समाज आहेत. तर त्याकरिता आम्ही त्यांना समपातळीवर आणण्यासाठी काय उपाययोजना केल्या पाहिजेत? न्यायालयाने काय केले पाहिजे? समाज म्हणून समाजाची जी जबाबदारी आहे, कर्तव्य आहे ते जर त्याने पार पाडायचे असेल तर त्याने काय केले पाहिजे. याकरिता आपल्या राज्यघटनेमध्ये तरतुदी केल्या आहेत. एरवी आमच्या घटनेमध्ये समता, समानता हे पहिल्या तरतुदीपासून ते शेवटच्या तरतुदीमध्ये धावणारे तत्त्व आहे. याला अपवाद आहेत. ते अपवाद सामाजिक न्याय देण्याकरिता केले आहेत. घटनाकारांनी त्याची दखल घेतली आहे. आमच्या समाजात भरपूर विषमता आहे, तसेच समाज समूहांमध्ये आहे. त्यांना न्याय देण्याचा असेल, समान पातळीवर आणायचे असेल तर घटनेमध्ये तरतुदी केल्या पाहिजेत. तशा त्या केल्या आहेत. आपल्याकडे धार्मिक पातळीवर विषमता आहेत. जातीवर आधारित विषमता आहे. कष्टावर आधारलेली, लिंगावर आधारलेली विषमता आहे. माणसांत भेद करणारी जी कारणे आहेत ती सर्व आमच्या समाजात आहे. एवढेच नव्हे तर आणखी एक कारण आहे ती म्हणजे जात; जी कोणत्याही इतर देशामध्ये नाही. तेव्हा अशा या विषमतेने भरलेल्या देशात आम्हाला आमची जबाबदारी म्हणून, कर्तव्य म्हणून अशी तरतूद आवश्यक आहे. त्याकरिता शिक्षणात आणि नोकरीत राखीव जागांची व्यवस्था आपल्या घटनेन केली आहे. राखीव जागा म्हणजे राखीव कुरणे नाही. अनेक लोक त्याविरोधात प्रचार करतात. त्यामध्ये प्रामुख्याने वरच्या वर्गातले आहे. ते लोकांची गैरसमजूत करून देतात की अहो,

या देशाचे काय होणार? या देशामध्ये ज्यांना मेरिट नाही, गुणवत्ता नाही अशा लोकांना शिक्षणात सवलती, शिक्षणात जागा. गुणवंतांना दूर सारून संधी. त्यामुळे हा देश सबस्टॅंडर्ड होणार अशी चर्चा केली जाते. त्याचा कस सुप्रीम कोर्टाच्या निकालात ज्याला आपण मंडल निकाल म्हणतो त्यात आला आहे. मी जी चर्चा करतो ती न्यायाधीश न्यायनिवाडा करताना त्यांचा जो सामाजिक दृष्टिकोन वापरतात, त्याप्रमाणे निकाल दिले जातात. हा सामाजिक दृष्टिकोन कसा निर्माण होतो तर ते ज्या परिस्थितीत जन्मलेले असतात, वावरलेले असतात, तो समाज ते कुटुंब, त्यांच्यावर संस्कार करून हा दृष्टिकोन बदलत असते. एकतर वकील या थराला गेले की म्हणाले आपण कोणालाही प्राधान्य देतो. त्यांनी एक शब्द वापरला इंडियट. 'आर वुई गिव्हिंग प्रायोरिटी टू इंडियट्स?'. त्याला दुसरीकडून फार मोठे आक्षेप केले गेले. त्या नामांकित वकिलाचे नाव घेण्याची गरज नाही. त्यांच्या जागी दुसरा कोणी त्या वर्गातला असता तरी हेच बोलला असता. माझ्या निकालपत्रात या वर्गातील वकिलांना, न्यायाधीशांना शिक्षण देण्याकरिता काही भाग मुद्दामहून खर्च करावा लागला. मी त्यांना हे दाखवून दिले की डॉक्टर आंबेडकर त्यांच्या कुटुंबातले आणि कदाचित त्यांच्या समाजातील पहिले मॅट्रिक. त्यांना मॅट्रिकमध्ये अवघे ३७ टक्के मार्क मिळाले. ३५ टक्के पास होण्याकरिता पात्र. फक्त २ टक्के त्यांच्यावर. असा मनुष्य आमची घटना तयार करतो, इतक्या विद्वतेपर्यंत पोहोचले कारण परिस्थिती. आंबेडकर ज्या परिस्थितीत वाढले, त्यांनी अभ्यास केला ती लक्षात घेता त्यांचे ३७ टक्के मार्क ७७ टक्के मार्कासारखे होते. त्यांच्या अगोदर तेथे मॅट्रिक सोडाच पण इंग्रजी शिकलेलाही कोणी नव्हता. ते अभ्यास करत होते रस्त्यावरील बत्तीखाली. हे जे गुण परीक्षेत मिळतात त्यामागे अनेक कारणे असतात. परीक्षेतील या गुणांप्रमाणे जायचे झाले तर मला वाटते; जगातले अनेक लोक जे प्रतिकूल परिस्थितीतून पुढे आले ते केव्हाच पुढे आले नसे. म्हणूनच ही परिस्थिती लक्षात घेऊन घटनाकारांनी अशा मागासलेल्या दलित समाजातून येणाऱ्या व्यक्तींसाठी शिक्षणातील सवलतींप्रमाणे नोकरीतही सवलती ठेवल्या. त्या ठेवल्या नसत्या, सर्वांना एकाच मापाने मोजले असते तर तो अन्याय ठरला असता. तो वर्षानुवर्षे ठरतही होता. त्याला पहिली आव्हानात्मक दिशा राजर्षी शाहू महाराजांनी दिली. १९०२ साली शाहूमहाराजांनी कोल्हापूर संस्थानात ५० टक्के आरक्षित जागा ठेवल्या. इथून आमच्या आरक्षणाला सुरुवात झाली. आमची घटना म्हणजे पहिली घटना नव्हे जेथे आरक्षणाची

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी राष्ट्र सेवा दलाच्या वतीने 'सामाजिक न्याय' या विषयावर निबंध लेखन कार्यशाळा व स्पर्धा आयोजित करण्यात आली होती. त्याप्रसंगी मार्गदर्शन करताना माजी न्या. पी. बी. सावंत.

तरतूद करून ठेवली. आहे. विषम व्यक्तींमध्ये, समाजांमध्ये समानता आणण्यासाठी जी क्रिया करायची, सामाजिक न्याय द्यायचा त्याची सुरुवात १९०२ साली झाली. नंतर इतर काही संस्थानांनी विशेषतः म्हैसूर संस्थानामध्ये याला अनुसरून धोरण घेतले गेले. कारण त्याशिवाय विषम पातळीवर आहेत ते केव्हाही वरच्या पातळीवर येणार नाहीत. दलित आणि मागासवर्गातील लोक जे दरिद्री अवस्थेत आहेत, यांचा विकास होणार नाही.

अगदी अलीकडचा एक अहवाल. संसदेने कमिटी नेमली होती, त्या कमिटीने असा अहवाल दिला की या देशातील ७८ टक्के लोक असे आहेत ज्यांचे उत्पन्न दिवसाला जास्तीत जास्त २० रुपये आहे. म्हणजे शून्यापासून २० रुपयांपर्यंत आहे. जेव्हा असे सांगितले जाते की आमचा देश काही वर्षांनी इतर देशांच्या पातळीवरच नव्हे तर पुढे जाणार आहे. इतका विकास होणार आहे की इतरांना तो मागे टाकून नंबर एक पटकाविणार आहे. म्हणजे काय? की या देशात करोडपती इतर देशांच्या करोडपतीपेक्षा जास्त संख्येने निर्माण होतील. वर्तमानपत्रांचेही पाहा. काही दिवसांपूर्वी एक बातमी आली, की अंबानी देशातला चौथा श्रीमंत मनुष्य. देशात ३० बिलियनर्स म्हणजे अब्जाधीपती आहेत. आम्हाला या आकड्यांची काय गरज आहे? जर अब्ज लोक गरीब आहेत तर देशातल्या ३०-४० अब्जाधीपती लोकांची आम्हाला

फिकर काय? म्हणजे विकास कोणाचा होतोय? आजच्या राजकर्त्यांची एकंदर मानसिकता पाहिली तर ते असे मानतात, जे श्रीमंत आहेत, तेच या देशाचे मालक आहे. त्यांचा विकास झाला म्हणजे या देशाचा विकास झाला, अशी आजच्या राज्यकर्त्यांची व्याख्या आहे. आणि आम्ही म्हणतो की, या देशात लोकशाही आहे. लोकशाहीचा खरा अर्थ समजून घ्या. लोकशाही म्हणजे लोकांचे राज्य. येथले राजे, अधिकारी, मालक म्हणजे लोक. निवडणुका म्हणजे लोकशाही नव्हे. आपण राजकीयदृष्ट्या एक आहोत, कारण प्रत्येकाला एक मत आहे. राजकीयदृष्ट्या समता आहे. श्रीमंतांना आणि गरिबांना, मालकांना आणि नोकरांना, महिलांना आणि पुरुषांना एकाच मताचा अधिकार आहे, म्हणजे ते राजकीय पातळीवर समान आहे. परंतु, आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या अत्यंत हीन पातळीवर विषमता आहे. आम्हाला जो विकास अपेक्षित आहे आणि कोणत्याही राजवटीत जो विकास अपेक्षित असायला हवा तो हा; की कोणताही नागरिक, मग तो कोठल्याही जातीचा, धर्माचा असो त्याला किमान मानवी, मूलभूत आर्थिक आणि नागरी हक्क मिळायला पाहिजे. ज्यांना किमान मूलभूत मानवी हक्क प्राप्त झालेले नाहीत असे लोक माणसाचे जीवन जगत नसतात. आमच्या घटनेने अधिकार दिला आहे की 'राइट टू लिव्ह'. या सकारात्मक अर्थ घटनेमध्ये नाही. परंतु, नकारात्मक शब्दप्रयोग असा आहे की कोणाचेही जीवन

कायद्याच्या तरतुदी पाळल्याशिवाय घेता येणार नाही. त्याचा जीव, स्वातंत्र्य मालमत्ता घेता येणार नाही हा हक्क आहे. परंतु, जगण्याचा हक्क म्हणजे मानवी प्रतिष्ठेने जगण्याचा हक्क. कुत्र्या-मांजरानाही जगण्याचा हक्क आहे. प्राणीसंरक्षक समित्या प्राण्यांच्या जीवनाबद्दल, सुरक्षिततेबद्दल काळजी घेत असतात. त्याबाबत 'प्रिव्हेंटेशन ऑफ अनिमल क्रुएलिटी' हा कायदाही आला आहे. परंतु, मानवी जीवन म्हणजे कुत्र्या-मांजराचे जीवन नव्हे. मानवी जीवन म्हणजे प्रतिष्ठेने जगायचे जीवन. हे प्रतिष्ठेचे जीवन जगायचे असेल तर त्याला पुरेसे शुद्ध अन्न, पुरेसे पाणी, सुबक शिक्षण, घर, आरोग्याची काळजी, वद्धापकाळातील जगण्याची सोय हे जे मूलभूत मानवी अर्थिक हक्क मानले गेले आहेत ते मिळायला पाहिजेत. त्याला संयुक्त राष्ट्रांच्या घोषणापत्राप्रमाणे ह्युमन राइट्स म्हटले गेले आहे. ज्या देशांनी पत्रावर सह्या केल्या आहेत त्यांना हे पूर्ण मान्य आहे. याच्या पुढेही लक्षात घेतले पाहिजे की याच ह्युमन राइट्समध्ये एक कलम घातले गेले आहे, ज्याच्याकडे सर्व जण नेहमी दुर्लक्ष करत असतात. त्या कलमामध्ये असे लिहिले आहे की वर दिलेले सर्व मानवी हक्क प्रत्येक व्यक्तीला प्रदान करणारी व्यवस्था, प्रत्येक देशात निर्माण झाली पाहिजे, हा दंडक आहे. त्याचप्रमाणे आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अशी व्यवस्था आहे. आम्ही डिक्लेरेशनवर सही केली आहे. आमची घटना त्यानंतर तयार झाली. हा जाहीरनामा १९४८ सालचा आहे. त्यानंतर घटना तयार झाली. म्हणून आपल्या घटनेतही या घटनेत दिलेले सर्व मानवी हक्क अंतर्भूत झाले आहेत. हे नसतील तर दुसऱ्या हक्कांनी ही उणीव भरून काढता येत नाही. स्वातंत्र्य, रोजगार-कोणताही रोजगार करण्याचे स्वातंत्र्य, कोठेही राहण्याचे स्वातंत्र्य हे मानवी हक्क आहेत. म्हणून हे जे हक्क आहेत ते मूलभूत हक्क असे मानले गेले. आपल्याही घटनेत त्याला फंडामेंटल राइट्स असे म्हणतात. ते जर मिळत नसतील तर त्याविरोधात कोर्टात जाता येते. प्रत्यक्षात काय होते ते महिती नाही; पण घटनेने हे हक्क दिले आहेत, ही तरतूद केलेली आहे की मागासवर्गीयांना पुढे आणण्यासाठी आणि सामाजिक न्याय देण्यासाठी. ही तरतूद सामाजिक न्यायाच्या दृष्टिकोनातून केली आहे. सामाजिक न्यायाचा एक भाग म्हणून केलेली आहे. दुसरा प्रश्न असा की ठीक आहे, आपल्या घटनेत सामाजिक न्यायाची तरतूद राखीव जागा ठेवून केली आहे. मग आतापर्यंत ६० वर्षांत किती लोक विषमतेतून बाहेर आले. ते जर तसे आले नसतील तर का आले नाहीत? हे आपण समजून घ्यायला पाहिजे. प्रथम या ज्या तरतुदी करण्यात आल्या आहेत, त्या

नागरिकांना सबळ करण्याकरिता केल्या आहेत. प्रथमतः व्यक्ती सबळ झाली पाहिजे. आपल्या पायावर उभी राहिली पाहिजे. दुसरी तरतूद अशी की जर सामाजिक न्याय त्या समूहाला मिळायचा असेल तर संधी मिळाली पाहिजे. नुसतेच सामर्थ्य देऊन चालत नाही किंवा संधी देऊन चालत नाही. सामर्थ्यच नसेल तर संधीचा उपयोग करता येत नाही आणि संधी नसेल तर सामर्थ्याचा काही उपयोग होत नाही. आपल्याला इसापनीतीतील कोल्हा आणि करकोच्याची गोष्ट माहीत असेल. करकोच्याने कोल्हाला जेवायला बोलावले. मोठ्या रांजणात खीर ठेवली. तो त्याची मोठी चोच रांजणात घालून खीर खात होता. कोल्हा काही खाऊ शकत नव्हता. येथे सामर्थ्य आहे पण संधीच नाही. कोल्हा त्यापेक्षाही बिलंदर निघाला. त्याने करकोच्याला आपल्याकडे बोलावले आणि पसरट ताटात खीर ठेवली. कोल्हा चाटून खात होता पण करकोचाला खीर खाता येत नव्हती. करकोचा पसरट ताटातील खीर खाऊ शकत नव्हता. पुन्हा संधीचा संबंध आला. त्यामुळे सामर्थ्य आणि संधी दोन्ही आवश्यक आहे. त्यामुळे सामर्थ्य देण्याकरिता जी गोष्ट आवश्यक आहे ती करणे महत्त्वाचे असते आणि संधी निर्माण करणे गरजेचे असते. आमच्या देशात घटनेत तरतुदी करून ठेवल्या आहेत पण त्याची अंमलबजावणी करणारी यंत्रणा आहे ती या तरतुदींना किंवा घटनेला बांधील असायला हवी. आमची जी शासकीय यंत्रणा आहे किंवा प्रशासकीय यंत्रणा आहे; त्या यंत्रणेमधील परंपरा जर लक्षात घेतली तर परंपरेने या शासकीय यंत्रणेमध्ये वरच्या वर्गातले लोक मोक्याच्या ठिकाणी बसलेले आहेत. कित्येक वर्षे त्यांनी राखीव जागांची तरतूद अमलात आणणे जाणून बुजून टाळले आहे.

दारिद्र्यरेषेखालचे लोक आणि सामाजिक न्याय यांचा मेळ घालता येईल का असा प्रश्न केला गेला आहे. या मागासलेपणाच्या मुळाशी आर्थिक मागासलेपण असतेच, परंतु फक्त आर्थिक मागासलेपण या मुद्दाच लक्षात घेतला तर ते सामाजिक आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेले असतीलच असे नाही. त्याच्यामुळे हा मेळ घटनाकारांनी अशा पद्धतीने घातला की खऱ्या दुर्बल लोकांना जे सामाजिक आणि शैक्षणिक दृष्ट्या मागासले आहेत त्यांना आरक्षणाचा फायदा व्हावा. जर आर्थिक दृष्टिकोन आणला तर त्याचा फायदा फक्त वरच्या जातींना आणि वर्गांना होतो. म्हणून तो मेळ घालणे कठीण जाते. उद्देश आहे सामाजिक न्याय देण्याचा. तो ज्यांना पाहिजे त्यांना मिळायला पाहिजे.

■■■

विश्व निर्मितीच्या मुळाशी जाताना...

ज्या महास्फोटामुलं
विश्वाची निर्मिती झाली,
त्याची छोटी आवृत्ती
प्रयोगशाळेत साकारण्याच्या
प्रयोगाचा एक टप्पा ३० मार्च २०१० रोजी
यशस्वी झाला. त्या निमित्तानं...

- श्रीधर लोणी

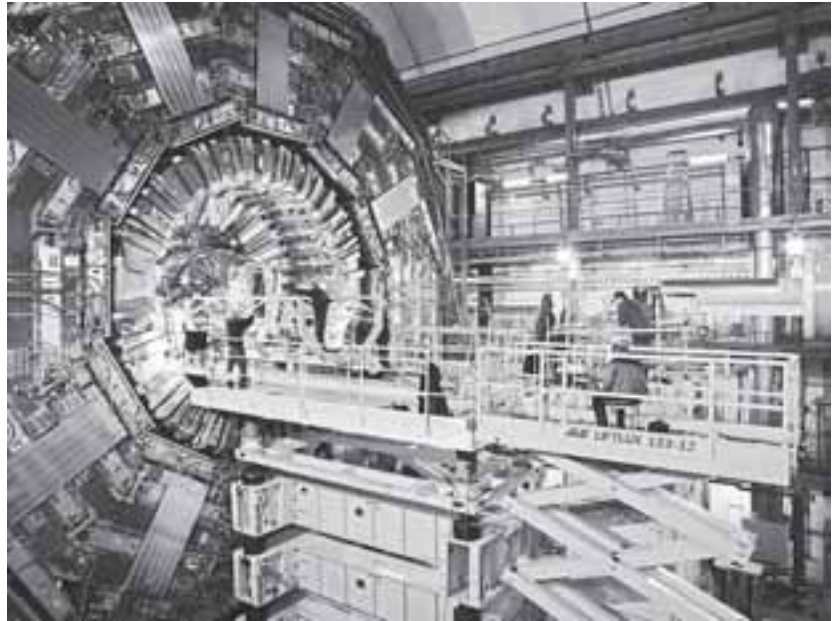
लहानपणी आपण सर्वांनीच फार-फार वर्षापूर्वीच्या गोष्टी ऐकल्या आहेत. या गोष्टीतील फार फार वर्षे म्हणजे शंभर-दीडशे किंवा काही हजार वर्षापूर्वीची असतील. या गोष्टींत माणसं असत, पशू-पक्षी असत. म्हणजेच त्या पृथ्वीवर सजीवसृष्टी स्थिरस्थावर झाल्यानंतरच्या काळातील असत. सजीवसृष्टी नसतानाच्या काळातील किंवा पृथ्वीच्या जन्माच्या वेळची गोष्ट आपण फारशी ऐकलेली नाही. कधी बरं निर्माण झाली ही पृथ्वी? हा सूर्य? आकाशगंगा? आणि हे आखवं विश्व? हे प्रश्न आपल्याला जरूर पडतात. त्यांची उत्तरं विज्ञानात आहेतही; परंतु ती गोष्टींच्या रूपानं क्वचितच आपल्या समोर आली आहेत. विज्ञान सांगतं, की पृथ्वीचा जन्म साडेचारशे कोटी वर्षापूर्वीचा असावा, सूर्य त्याच्या आधी दहा-बारा कोटी वर्षापूर्वी जन्मला असावा आणि हे संपूर्ण विश्व सुमारे चौदा अब्ज वर्षापूर्वी निर्माण झाले असावे. यानंतरचा प्रश्न पडतो, की विश्व निर्माण होण्याच्या आधी काय होतं..?

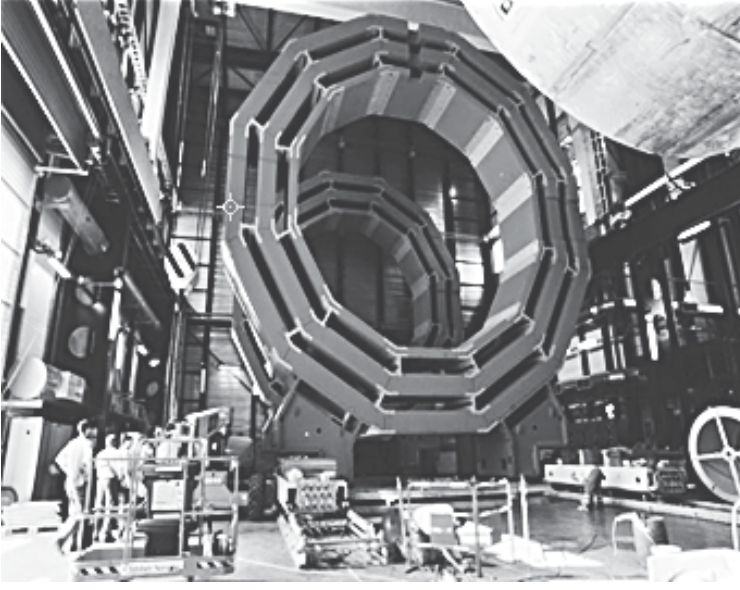
... या प्रश्नाचं उत्तर शोधण्याचा प्रयत्न माणूस युगानुयुगे करतो आहे. त्यासाठी काही जण विज्ञानाचा आधार घेतात, तर काही अध्यात्माचा. विज्ञानामुळं येणारी अनुभूती सार्वत्रिक असल्यानं त्याच्या साह्यानं विविध प्रयोगांद्वारा उत्तर शोधलं जात आहे. विश्वाच्या निर्मितीचे दोन सिद्धान्त विज्ञानानं दिली आहेत. त्यांपैकी एक आहे- स्थिर स्थिती सिद्धान्त (स्टेडी स्टेशनरी थिअरी). या सिद्धान्तानुसार विश्व हे अनादि अनंत आहे. म्हणजेच त्याची ना उत्पत्ती झाली; त्यामुळेच त्याचा अंतही होणार नाही. दुसरा सिद्धान्त आहे, तो महास्फोटाचा (बिग बॅंग थिअरी). या सिद्धान्तानुसार साधारणतः पावणेचौदा अब्ज वर्षापूर्वी हे विश्व एका छोट्या बिंदूसमान होते. आजच्या विश्वातील सारे काही- अवकाश, ऊर्जा, पदार्थ हे सारे या एका बिंदूत सामावलेले होते. एका क्षणी या बिंदूचा स्फोट झाला आणि मोठ्या प्रमाणावर ऊर्जा निर्माण झाली. स्फोटानंतर सेकंदाच्या काही भागांतच मूलकण निर्माण झाले आणि विश्वाचे प्रसरण होत गेले. प्रसरणाची ही प्रक्रिया अद्याप चालू आहे.

दोन्ही सिद्धान्त मानणाऱ्या शास्त्रज्ञांचे वेगवेगळे विचारप्रणाली आहे; मात्र अलीकडच्या काळात 'बिग

बॅंग थिअरी' बरोबर असल्याचे मानणाऱ्यांचे प्रमाण वाढत आहे. या सिद्धान्ताला पुष्टी देणारी काही निरीक्षण शास्त्रज्ञांना मिळाली आहेत. यामुळं या सिद्धान्ताला पूरक असे काही प्रयोगही केले जात आहेत. त्यातील एक ठळक प्रयोग आहे, 'युरोपियन ऑर्गनायझेशन फॉर न्यूक्लियर रिसर्च' (सर्न) या संस्थेचा. 'सर्न'मध्ये जगभरातील प्रमुख देशांमधील दहा हजार संशोधक एकत्र येऊन याबाबत प्रयोग करीत आहेत. त्यासाठी तब्बल दहा अब्ज डॉलर खर्चून 'लार्ज हॅड्रॉन कोलायडर' (एलएचसी) हा मोठा त्वरक उभारण्यात आला आहे. स्वित्झर्लंड आणि फ्रान्सच्या सीमेवर जमिनीच्या ३३० फूट खाली तो आहे.

महास्फोटाच्या वेळी जे मूलकण बाहेर पडले, त्यांचा अभ्यास करावयाचा असेल, तर महास्फोटासारखी स्थिती निर्माण व्हावी लागेल. ही स्थिती प्रयोगशाळेत निर्माण करावी यासाठी हा प्रयोग केला जात आहे. मुख्य म्हणजे महास्फोटानंतर निर्माण झालेल्या 'हिग्ज बोसॉन' या मूलकणांचा अभ्यास शास्त्रज्ञांना करावयाचा आहे. या मूलकणांना 'गॉड्स पार्टिकल्स' (परमेश्वरी कण) असेही म्हणतात. शून्य वस्तुमान असलेल्या या कणांचे अस्तित्व पीटर हिग्ज या शास्त्रज्ञाने सूचित केले होते. या प्रयोगाद्वारे महास्फोटाची छोटी आवृत्ती साकारली जाणार आहे. या प्रयोगाची चर्चा गेल्या अनेक वर्षांपासून आहे. 'द दा विंची कोड' या कादंबरीमुळे प्रकाशझोतात आलेले लेखक डॅन ब्राऊन यांनी 'सर्न'मधील प्रयोगावर आधारित 'एंग्ल्स अँड डेमन्स' ही कादंबरी लिहिली आहे- आणि ती

‘दा विंची कोड’च्या आधीची आहे. ‘एलएचसी’मधून प्रोटॉन किरणांची एक फेरी पूर्ण करण्याच्या प्रयोगामुळं दीड वर्षापूर्वी ‘सर्न’चा गाजावाजा झाला होता. महास्फोटांमुळं पृथ्वीला धोका असल्याची आवईही त्या वेळी उठली होती. अर्थातच ती खोटी होती.

आता पुन्हा एकदा या प्रयोगाची चर्चा सुरू झाली आहे. कारण या प्रयोगाचा एक टप्पा परवा म्हणजे ३० मार्च २०१० रोजी पूर्ण झाला आहे. महास्फोटाची छोटी आवृत्ती-मिनी बिग बॅंग- यशस्वी करण्यात या प्रयोगाला यश आलं आहे. ‘एलएचसी’मधून प्रोटॉनच्या दोन शलाकांची टक्कर घडविण्यात आली आणि त्यातून सातशे अब्ज इलेक्ट्रॉन व्होल्ट (सात टेरा इलेक्ट्रॉन व्होल्ट- सात टीईव्ही) ऊर्जा निर्माण झाली. एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर ऊर्जा निर्माण करण्याची ही पहिलीच वेळ होती. या प्रयोगाद्वारा यापूर्वी जी ऊर्जा निर्माण केली गेली, त्याच्या साडेतीन पटीने अधिक ऊर्जा निर्माण झाल्याने ‘मिनी बिग बॅंग’ यशस्वी झाल्याचं ‘सर्न’नं जाहीर केलं. तेथील शास्त्रज्ञांनी मोठा जल्लोष केला.

“भौतिकशास्त्राच्या अभ्यासकांसाठी हा मोलाचा दिवस असून, या अनेक जण या क्षणाची प्रतीक्षा करित होते,” अशी प्रतिक्रिया ‘सर्न’चे महासंचालक रॉल्फ हेऊर यांनी प्रयोग यशस्वी झाल्यानंतर दिली. या यशामुळं भौतिकशास्त्रात नवीन दालन सुरू झाल्याचं काही शास्त्रज्ञांनी म्हटलं. मूलकण,

हिगज बोसॉन कण, नवे बल, नव्या मिती यांबाबतच्या अभ्यासाला गती येईल, असा विश्वास काहींनी व्यक्त केला. या प्रयोगाशी निगडित शास्त्रज्ञांनीच नव्हे, तर जगभरातील अन्य संशोधकांनीही या यशाचं स्वागत केलं. बिग बॅंग सिद्धान्तावर आता अंतिम मोहोर उमटेल, असं भाष्य काहींनी केलं.

* * * *

तर महास्फोटाची छोटी आवृत्ती प्रयोगशाळेत साकारण्यात शास्त्रज्ञांना यश आलं आहे. मात्र, या प्रयोगाच्या निरीक्षणांद्वारा लगेचच निष्कर्ष काढले जाणार नाहीत. त्याला वेळ लागेल. कारण या प्रकल्पाचा मुख्य प्रयोग २०१२ मध्ये होणार आहे. त्या वेळी प्रोटॉन शलाकांच्या टक्करीतून चौदाशे अब्ज इलेक्ट्रॉन व्होल्ट ऊर्जा निर्माण केली जाणार आहे.

हा प्रयोग विश्वनिर्मितीचे कोडे उलगडण्यासाठीचा असला, तरी मूलतः तो मूलकणांचा शोध घेणारा आहे. आधी म्हटल्याप्रमाणे प्राथमिक अवस्थेतील विश्व हे अतिशय छोटे म्हणजे काही मिलिमीटर व्यासाचे होते. त्याचे तापमानही प्रचंड होते. महास्फोटाच्या दरम्यान एका सेकंदात अतिशय गुंतागुंतीच्या आणि वेगवान प्रक्रिया झाल्या. त्यांमधून मूलकण अस्तित्वात आले. एका सेकंदानंतर विश्वाचे तापमान दहा अब्ज अंश सेल्सिअसपर्यंत पोचले असावे. याच दरम्यान न्यूट्रॉन, प्रोटॉन, इलेक्ट्रॉन, पॉझिट्रॉन, फोटॉन आणि न्यूट्रिनो या कणांची निर्मिती झाली. विश्व जसे थंड होत गेले तसे न्यूट्रिनोचे विघटन होऊन प्रोटॉन आणि इलेक्ट्रॉन तयार झाले.

पुढे हायड्रोजन अस्तित्वात आले. महास्फोटानंतरच्या तीन मिनिटांत हेलियमही तयार झाले आणि पाठोपाठ हलकी मूलद्रव्ये अस्तित्वात आली.

पदार्थाचा लहानातील लहान कण म्हणजे अणू. त्याच्या अंतरंगात न्यूट्रॉन आणि प्रोटॉन यांचा केंद्रक असतो. प्रोटॉन हे धनप्रभारित कण असतात. न्यूट्रॉनना कोणताही प्रभार नसतो. या केंद्रकाभोवती ऋण प्रभारीत इलेक्ट्रॉन वर्तुळाकार फिरत असतात. प्रोटॉनचे कणही क्वार्कनी बनलेले असतात. हे क्वार्क जड आणि हलके असू शकतात. मूलकणांबाबतचे काही गृहितके स्पष्ट होण्यासाठी सध्याचा प्रयोग उपयुक्त ठरेल, असे शास्त्रज्ञांना वाटते. या प्रयोगासाठी जे त्वरक उभारले आहे, त्याला 'एलएचसी' म्हटले गेले आहे. म्हणजे 'लार्ज हॅड्रॉन कोलायडर'. यातील हॅड्रॉनचा अर्थ आहे- क्वार्कमुळे बनलेला कण.

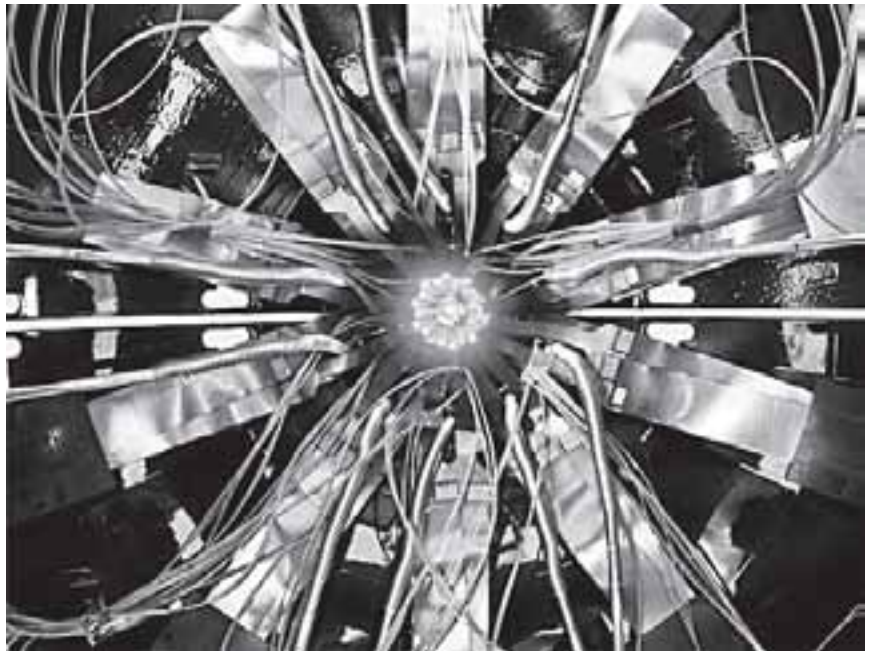
युरोपमधील अनेक देशांनी एकत्र येऊन १९५४ मध्ये 'सर्न' या संस्थेची स्थापना केली. त्याचे मुख्यालय जिनिव्हा येथे आहे. युरोपमधील बहुतेक देशांबरोबरच अमेरिका, रशिया, इस्राईल, भारत, जपान हे देशही या संस्थेशी निगडित आहेत. मूलकणांचा अभ्यास, विविध बलांची उत्पत्ती आणि विश्वाच्या निर्मितीच्या रहस्याचा शोध.. आदी कार्ये या संस्थेने सुरवातीपासूनच निश्चित केली आहेत. मूलकणांचा अभ्यास करायचा असेल, तर तसे कण प्रयोगशाळेत निर्माण करावे लागतील. त्यासाठी महास्फोट झाल्यानंतरची स्थितीही प्रयोगशाळेत निर्माण करावी लागेल. एकदा हे स्पष्ट झाल्यानंतर या संस्थेने एक मोठा अॅक्सलरेटर (गतिवर्धक किंवा त्वरक) म्हणजेच 'एलएचसी' उभारले गेले.

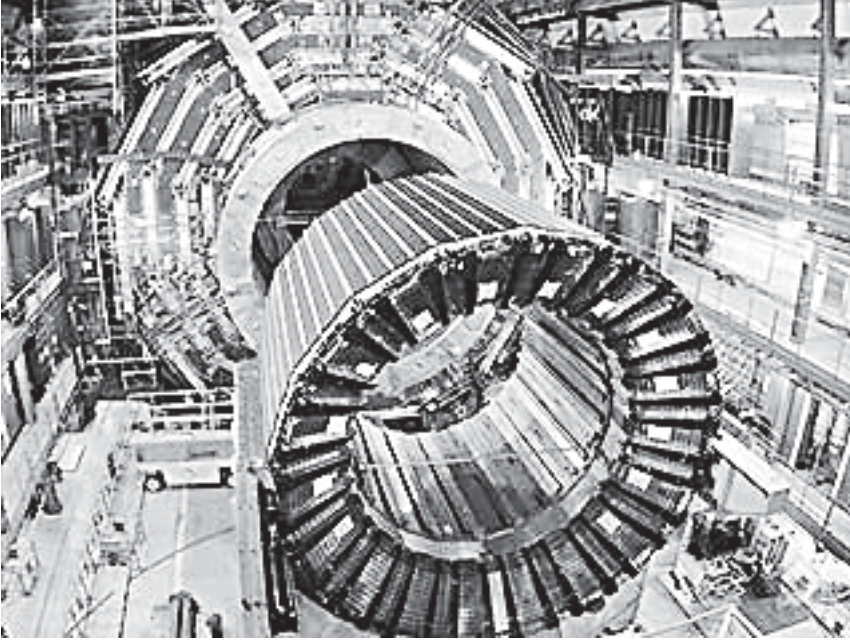
'एलएचसी'चा परीघ २७ किलोमीटर इतका आहे. हे यंत्र बनविताना मोठ्या आकाराच्या ९२३ चुंबकांचा उपयोग करण्यात आला आहे. या प्रयोगातून मिळणारी माहिती एकत्रित करण्यासाठी सुमारे साठ हजार संगणकांचा उपयोग केला गेला आहे.

अॅक्सलरेटरचा उपयोग प्रोटॉन आणि इलेक्ट्रॉन यांसारख्या विद्युतभारित कणांना वेग देऊन

त्यांची गतिज ऊर्जा (कायनेटिक एनर्जी) वाढविण्याकरता केला जातो. या कणांना गती देण्यासाठी चकतीला कणांवर असलेल्या विद्युतभाराच्या विरुद्ध विद्युतभार निर्माण केला जातो. या चकतीला असलेल्या छिद्राजवळ हा कण आला, की तो दूर लोटला जाऊन पुढे जातो. त्या वेळी पुढील चकतीवरील विद्युतभार, कणावरील विद्युतभाराच्या विरुद्ध केल्यास त्याला (कणाला) आणखी गती मिळते. अशा रीतीने गती वाढविली जाते. गतीची दिशा सरळ राखल्यास त्याला 'सरळ त्वरक' म्हणतात. मात्र, हाच कण गोलाकारही फिरविता येतो. त्याला 'गोलाकार त्वरक' म्हणतात. 'सर्न'मधील असाच गोलाकार त्वरक आहे. या त्वरकात कणामधून प्रारणे बाहेर पडून त्याची ऊर्जा कमी होते. त्वरकातील सूक्ष्म कणांवर किंचित प्रमाणात बल असले, तरी त्यांचा मार्ग बदलू शकतो. त्यामुळे बल निर्माण होणाऱ्या कोणत्याही घटकांचा परिणाम होऊ नये म्हणून हे त्वरक जमिनीच्या खाली आहे. त्यासाठी वर म्हटल्याप्रमाणे प्रचंड आकाराची चुंबके, वाढणारे तापमान रोखण्यासाठी द्रवरूप नायट्रोजन आणि द्रवरूप हेलियम यांचा उपयोग केला आहे.

'एलएचसी'मधील प्रयोगाची पहिली चाचणी गेल्या महिन्यात दहा सप्टेंबर २००८ रोजी झाली. महास्फोटाच्या सुरवातीच्या काळात ज्या घटना घडल्या, त्यांचा वेध घेण्यासाठी त्यावेळी जसे अनेक कण निर्माण झाले, तसे कण प्रयोगशाळेत निर्माण करून त्यांचा अभ्यास करण्यासाठी हा प्रयोग केला

तर विश्वात मोठ्या प्रमाणावर असलेला कृष्णपदार्थ (डार्क मॅटर) कशापासून बनला आहे, हे समजू शकेल. कृष्णपदार्थ म्हणजे अशा प्रकारचे द्रव्य, की जे विद्युतचुंबकीय बलाला प्रतिसाद देत नाही. केवळ दृश्य द्रव्यांवरील गुरुत्वीय बलाद्वारे त्याचा अंदाज करता येतो. सैद्धान्तिक भौतिकशास्त्रानुसार आपल्याला जेवढे तारे, आकाशगंगा माहित आहेत, त्यापेक्षा कितीतरी अधिक वस्तुमान आणि ऊर्जा 'न दिसणाऱ्या' अवकाशात आहे! थोडक्यात हे 'न दिसणाऱ्या' म्हणजेच कृष्णपदार्थाबाबतच्या काही प्रश्नांची उत्तरे या प्रयोगातून मिळेल, असं

जात असल्याने महास्फोटही घडवून आणावा लागतो. म्हणूनच तर 'एलएचसी'मध्ये प्रोटॉन शलाकांना प्रचंड वेग देऊन २७ किलोमीटर अंतर फिरत ठेवले जाते. एकाच वेळी दोन विरुद्ध दिशेने प्रोटॉनचे किरण फिरवून; तसेच त्यांना प्रकाशाच्या वेगाइतकी (म्हणजे प्रतिसेकंद तीन लाख किलोमीटर) गती देऊन त्यांचा स्फोट घडवून आणला जातो. ३० मार्च २०१० रोजी असा स्फोट घडवून आणला आणि त्याद्वारा सातशे अब्ज इलेक्ट्रॉन व्होल्ट ऊर्जा निर्माण झाली.

* * * *

या प्रयोगाद्वारे विश्वाबद्दलच्या आपल्या संकल्पना अधिक सुस्पष्ट होतील आणि मूलकणांचे स्वरूप समजू शकेल, असे शास्त्रज्ञांना वाटते. 'एलएचसी'मधून प्रोटॉन शलाकांच्या टकरा घडल्यानंतर निर्माण होणारी ऊर्जा प्रचंड म्हणजे सूर्याच्या उष्णतेच्या एक लाख पटीने अधिक असेल. या ऊर्जेचे द्रव्यात रूपांतर कसे होते आणि प्रोटॉनच्या विघटनातून पदार्थाला वस्तुमान प्राप्त करून देणारे 'हिग्स बोसॉन' हे 'परमेश्वरी कण', 'सुपर सिमेट्रिकल पार्टिकल' आदी तयार होतात काय हे या प्रयोगातून पाहिले जाणार आहे. हिग्स बोसॉन कणांना फिरकी (स्पिन) नसते; मात्र त्यांचे वस्तुमान प्रोटॉनपेक्षा शंभर ते दोनशे पटीने अधिक असते. हे कण क्षणभंगूर असतात. निर्माण होताच ते नाश पावतात आणि आपले वस्तुमान विखरून टाकतात.

'हिग्स बोसॉन'चे अस्तित्व या प्रयोगातून सिद्ध झाले,

शास्त्रज्ञांना वाटतं.

या प्रयोगाद्वारे महास्फोट घडवून आणला जाणार असल्याने त्याबद्दल भीतीही व्यक्त केली गेली. या महास्फोटातून पृथ्वी नष्ट होईल, कृष्णविवर निर्माण होईल, अशा अफवा पसरविल्या गेल्या. या प्रयोगात मोठ्या प्रमाणावर ऊर्जा निर्माण होणार असली, तरी त्याबाबत पुरेशी दक्षताही घेतली जात आहे. या ऊर्जेमुळं तापमान वाढू नये, यासाठी द्रवरूप नायट्रोजन आणि द्रवरूप हेलियमचा वापर करण्यात आला आहे. प्रयोगशाळेसाठीचा बोगदा अतिशय थंड आहे. तेथील तापमान उणे २७१ अंश सेल्सिअस आहे. या प्रयोगाला मोठ्या प्रमाणावर प्रसिद्धी मिळाल्याने भीतीची तीव्रताही वाढलेली दिसते. अशा रीतीने प्रयोगाच्या सुरक्षिततेबाबत सर्वतोपरी काळजी शास्त्रज्ञांनी घेतली होती. तरीही काहींनी अवैज्ञानिक दृष्टीतून भीती पसरविली होती. अर्थात ती फोल ठरली.

* * * *

आधी म्हटल्याप्रमाणं २०१२ मध्ये या प्रयोगाचा पुढील टप्पा केला जाणार आहे. त्याच्या निरीक्षणांच्या आधारेच आतापर्यंतची अनेक कोडी उलगडली जातील. महास्फोटातूनच विश्वाची निर्मिती झाली असेल, तर मूलकणांचा वेध घेता येईल, परमेश्वरी कण म्हणून उल्लेखिले जात असलेल्या 'हिग्स बोसॉन'चा अभ्यास करता येईल आणि मुख्य म्हणजे विश्वजन्माचे रहस्य उलगडेल!

■■■

महिला विधेयकाचा वनवास संपुष्टात पण अग्निपरीक्षा सुरूच -

महिला आरक्षण विधेयकास राज्यसभेत झालेला विरोध व लोकसभेत अधिक राडा करण्याचा तीन यादवांचा इरादा पाहाता, शेवटच्या क्षणाला सभागृहाचे नेते प्रणब मुखर्जी यांनी सर्वपक्षीय सल्लामसलत करण्याचे घोषित केले. त्यामुळे यादवांना आपली कॉलर ताठ झाल्याचे समाधान वाटले. तरीही प्रत्यक्षात जोवर हे विधेयक संमत होत नाही, तोवर महिलांचा जीव टांगणीला लागणार, हे निश्चित.

महत्वाच्या
मुद्यांवर
सरकारची
पीछेहाट

- विजय नाईक, नवी दिल्ली

येत्या १५ एप्रिल रोजी सुरू होणाऱ्या संसदेच्या उरलेल्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनात महिला आरक्षण विधेयक संमत होणार काय? गेल्या सत्रात राज्यसभेत राष्ट्रीय जनता दल, बहुजन समाज पक्ष, समाजवादी पक्ष यांनी जोरदार विरोध केल्याने सभागृहात भूतो न भविष्यती गोंधळ झाल्यावर विधेयक पारित झाले. त्यात भर पडली, ती तृणमूल काँग्रेसच्या ममता बॅनर्जी यांच्या घरच्या विरोधाची व आक्रस्ताळेपणाची. संयुक्त पुरोगामी सरकारमध्ये त्या रेल्वेमंत्री आहेत. संबंधित विधेयक केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत चर्चेस आले असता, त्यांनी त्यास पाठिंबाही दिला होता. परंतु राज्यसभेत मतदानाची वेळ आली, तेव्हा त्यांनी व त्यांच्या मंत्र्यांनी पाठ फिरविली व मतदानात भाग घेतला नाही. केवळ भारतीय जनता पक्ष व डावे आघाडी पक्ष यांचा पाठिंबा मिळाल्याने विधेयक संमत झाले. संमिश्र सरकार असल्यावर घटक पक्षाने असहकाराची भूमिका घेतल्यास प्रमुख पक्षाची कशी गोची होऊ शकते, याचा अनुभव काँग्रेसला आला. तरीही हात बांधले असल्याने तृणमूल काँग्रेसविरुद्ध ते कोणतीही कारवाई करू शकत नाही. ममता बॅनर्जी यांना मुस्लिम मागासवर्गीय व अन्य मागासवर्गीयांचा विधेयकातील 'कोट्यात' समावेश हवा होता. त्यांची व लालूप्रसाद यादव, मुलायमसिंग यादव, शरद यादव या त्रिकुटाची भूमिका एकच होती. लोकसभेत त्याचेच प्रतिबिंब

उमटणार, हे स्पष्ट आहे. राज्यसभा हे कायम चालणारे सदन असल्याने सरकारने तेथे विधेयक संमत करून घेतले, तथापि, मार्क्सवादी पक्षाचे नेते सीताराम येचुरी म्हणाले, "या विधेयकाशी राज्यसभेचा काही संबंध नाही, त्याचा लाभ राज्यसभेला होणार नाही, तो केवळ लोकसभा व विधानसभांना होणार आहे. तरीही आम्ही प्रगल्भता दर्शविली." परंतु महिलांना ३३ टक्के म्हणजे लोकसभेच्या एकूण ५४५ जागांपैकी १८१ जागा मिळणार, याची राजकीय पक्षांनी व पुरुष सदस्यांनी इतकी धास्ती घेतली आहे, की ती टक्केवारी २० ते २२ टक्क्यांपर्यंत खाली आणण्याचे जोरदार प्रयत्न सुरू आहेत. त्यामुळे, "महिला नाराज झाल्या, तरी हरकत नाही, परंतु संसदेवरील पुरुष सदस्यांचे वर्चस्व कमी होता कामा नये," असा सर्वसाधारण निर्धार दिसतो. ज्यांनी विधेयकाला पाठिंबा दिला, त्या काँग्रेस व भारतीय जनता पक्षातही अनेक सदस्यांचे तेच मत आहे. त्यामुळेच "विधेयकावर गोपनीय व सदसद्विवेकबुद्धीला अनुसरून मतदान झाले असते, तर विधेयक संमत झाले नसते," असाही दावा खाजगीत बोलताना सदस्य करित होते.

महिला आरक्षण विधेयकास राज्यसभेत झालेला विरोध व लोकसभेत अधिक राडा करण्याचा तीन यादवांचा इरादा पाहाता, शेवटच्या क्षणाला सभागृहाचे नेते प्रणब मुखर्जी यांनी

सर्वपक्षीय सल्लामसलत करण्याचे घोषित केले. त्यामुळे यादवांना आपली कॉलर ताठ झाल्याचे समाधान वाटले. तरीही प्रत्यक्षात जोवर हे विधेयक संमत होत नाही, तोवर महिलांचा जीव टांगणीला लागणार, हे निश्चित. १९९६ साली हे विधेयक प्रथम मांडण्यात आले होते. तब्बल १४ वर्षांच्या वनवासानंतर ते संमत झाले. पण, तत्क्षणी आपल्याला 'वनवासात' पाठवले जात आहे, अशी भीती सदस्यांना वाटू लागली. काही करून त्यात अडकाठी आणायची, असे यादव त्रिकुटाने ठरविले. सदनाची बैठक सुरू होण्यापूर्वी राजदचे काही सदस्य उपराष्ट्रपती महंमद हमीद अन्सारी यांना भेटले व गोंधळ करणार आहोत, असे त्यांना सांगितले, तेव्हा अन्सारींनी त्यांनी विचारले, "तुम्ही माझ्यावर धावून तर येणार नाही? अथवा मला तर इजा करणार नाही ना?" यावर, सदस्यांनी आदबीने नकारार्थी उत्तर दिले. वस्तुतः याच वेळी काय होणार, याचा अंदाज घेऊन अन्सारी यांनी सभागृहात मार्शलसची तैनात केले असते, तर आठ सदस्यांची सभागृहातून उचलबांगडी करण्यासाठी पंचाहत्तर मार्शलसना सभागृहात आणण्याची गरज भासली नसती. सदस्यांनी सदनात काय केले, हे साऱ्या देशाने पाहिले. त्यामुळे त्याचे वेगळे वर्णन करण्याची गरज नाही. त्यातून या सदस्यांचा महिलांच्या समानतेला असलेला विरोधही स्पष्ट झाला. असा प्रसंग गेल्या तीस वर्षांत मी पाहिला नव्हता.

राजनारायण राज्यसभेचे सभासद असताना, ते बाकावर उभे राहात, तेव्हा त्यांना सभागृहाबाहेर उचलून नेण्यासाठी उपसभापती गौडे मुरहरी मार्शलसना बोलावित. कधीकधी राजनारायण सदनाच्या गालिचावरही आडवे होत. त्यांना तशा परिस्थितीत उचलून नेले जाई. त्यातही त्यांची घोषणाबाजी चालू असायची. पण, असे प्रसंग विरळा. दोन्ही सदनाचे मिळून सुमारे चारशे सुरक्षाधिकारी आहेत. त्यापैकी राज्यसभेत शंभरापेक्षा अधिक मार्शलसची तैनातही सभापती करू शकतात. उशिरा का होईना, अन्सारी यांनी धाडस दाखवून सभागृहाला वेठीस धरणाऱ्या सदस्यांना निलंबित करून सभागृहाबाहेर काढले. यावरून "यादव त्रिकुट धडा घेणार काय?" असे विचारता लालूप्रसाद यादव म्हणाले, "राज्यसभामे हामारे सदस्य कम थे, लेकिन लोकसभामे हामारी संख्या चालीस है, देखते है कितने मार्शल लायेंगे? हम किसीभी हालत मे ये विधेयक पारित होने नहीं देंगे." प्रसाद जेव्हा काँग्रेस अध्यक्ष सोनिया गांधी यांना भेटावयास गेले, तेव्हा विनोदाने सोनिया गांधी त्यांना म्हणाल्या, की तुम्हाच्या घरात मुलींची संख्या अधिक आहे, तेव्हा तुम्ही घरातच अल्पसंख्याक आहात." यावर लालू खळखळून हसले. महिला विधेयकाला विरोध करणाऱ्या लालूंनी स्वतःची पत्नी राबडी देवी यांना मुख्यमंत्रिपदावर बसवून बिहारचे राज्य चालविले. तेव्हा कदाचित त्यांना घरातील

महिलेला समान न्याय दिल्याची जाणीव झाली असावी, पण तो न्यायही त्यांनी स्वतःच्या स्वार्थासाठी दिला. कारण अन्य सरकार आले असते, तर त्यांनी चारा व अन्य घोटाळ्यातील लालूंची कुलंगडी बाहेर काढली असती.

या विधेयकावरून जनता दल (संयुक्त) मध्ये पडलेली फूट मात्र सरकारला लाभदायक ठरली. त्यासाठी सरकार अथवा काँग्रेसला अर्थात काही प्रयत्न करावे लागले नाही. विधेयकावरून बिहारचे मुख्यमंत्री नितिश कुमार व पक्षाचे अध्यक्ष शरद यादव यांचे बिनसले. राज्यसभेत त्यांच्या पक्षाच्या सदस्यांनी विधेयकाच्या बाजूने मतदान केले. विरोधाभास असा, की शरद यादव हे राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीचे निमंत्रक व याच आघाडीतील प्रमुख पक्ष भाजप आहे. सदस्यांचा विधेयकाला पाठिंबा व आघाडीच्या निमंत्रकाचा मात्र विरोध, असे चित्र दिसले. शरद यादव यांच्यामते, महिलांना ३३ टक्के राखीव जागा देण्याने महिलांना न्याय मिळणार नाही, तर जातीव्यवस्था बदलणे आवश्यक आहे. पण प्रश्न आहे, तो ती बदलायची कुणी? खुद्द राजकीय पक्षांनी गेल्या साठ वर्षांत त्याचे भांडवल करून निवडणुकांचे फड जिंकले. एकगट्टा मते मिळविली. महिलांना नेहमीच अन्यायकारक वागणूक दिली. तो अन्याय दूर करण्यासाठी विधेयक आणण्याची गरज प्रमुख राजकीय पक्षांना भासली. सभागृह व सभागृहाबाहेर काँग्रेस, भाजप व डावे आघाडी पक्ष एकमेकांचे कट्टर विरोधक आहेत. परंतु विधेयक संमत झाल्यावर गळ्यात गळे घालून मिठी मारणाऱ्या सुषमा स्वराज (भाजप) वृंदा करात (मार्क्सवादी काँग्रेस पक्ष) व काँग्रेसच्या जयंती नटराजन यांच्या प्रसिद्ध झालेल्या छायाचित्रांकडे पाहाताना अनेकांना सुखद आश्चर्य वाटले असेल. दुसरीकडे, विधेयकाविरोधात मुलायमसिंग यादव व कट्टर विरोधक मायावती हे दोघेही एकत्र आल्याचे दिसले.

महिला विधेयकाला महिला मुख्यमंत्र्याचाच विरोध स्पष्ट झाला. सभागृहात विधेयकावर चर्चा सुरू होती, त्या वेळी अनेक स्वयंसेवी महिला संघटनांच्या कार्यकर्त्यांनी संसदेबाहेर मोर्चा आणून घोषणाबाजी केली. त्या वेळी लालूप्रसाद यादव संसदेच्या सेंट्रल हॉलमध्ये बसले होते. चिडून ते म्हणाले, “इनको (काँग्रेस) क्या लगता है, के मुठ्ठीभर महिलाओके मोर्चेसे बिल पास होनेवाला है? ये कॉन्स्पायरसी है. हम नहीं मानेंगे.” लोकसभेतही सभापती मीरा कुमार यांच्या दिशेने दोन विरोधी खासदार सरसावले. त्यांनी घोषणाबाजी केली. तो प्रसंगही गंभीर होता. त्यामुळे, लोकसभेत विद्यमान विधेयक कोणतीही दुरुस्ती वगळून जसेच्या तसे आल्यास मीरा कुमार यांची परीक्षा ठरेल. तथापि, राज्यसभेतील बाका प्रसंग पाहाता, त्या आधीच काळजी घेतील, असे मानायला हरकत नाही.

मुलायमसिंग यादव हे स्वतःला अल्पसंख्याक मुस्लिमांचे मसीहा समजतात. गेल्या निवडणुकीत अल्पसंख्याक मतदाता त्यांच्यापासून बराच दूर गेला, कारण बाबरी मशीद उद्ध्वस्त करणास मदत करणारे कल्याणसिंग यांच्याबरोबर त्यांनी केलेले संगनमत. आता दोघेही एकमेकांपासून दूर झाले असले, तरी दरम्यानच्या काळात मुस्लिमांची सहानुभूती मुलायमसिंग यांनी गमावली. “मुस्लिम मागासवर्गाचाही राखीव जागांत समावेश झाला पाहिजे,” या मागणीमागे मते परत मिळविण्याचा हेतू स्पष्ट आहे. दुसरीकडे, मायावती यांनी पंतप्रधान डॉ मनमोहन सिंग यांना पाठविलेल्या पत्रात, “अनुसूचित जाती व जमातीसाठी असेलला विद्यमान कोटा, तसाच ठेवून त्याव्यतिरिक्त मागासलेले अल्पसंख्याक व आर्थिकदृष्ट्या मागालेल्यांचा ३३ टक्के राखीव जागात समावेश करावा.” अशी मागणी केली. परंतु कायदेमंत्री वीरप्पा मोयली यांनी स्पष्ट केले आहे, की अन्य मागासवर्गीयांची नेमकी किती लोकसंख्या आहे, याचा तपशील उपलब्ध नसल्याने, तशी तरतूद करता येणार नाही. धर्माच्या आधारे या विधेयकात राखीव जागा ठेवता येणार नाही. त्यामुळे तिढा वाढला. दरम्यान, २ एप्रिल रोजी पंतप्रधानांनी मुंबईत काही प्रमुख दैनिकांच्या संपादकांशी केलेल्या वार्तालापात राजकीय पक्षांच्या सल्लामसलतीनंतर विधेयक लोकसभेपुढे आणण्याचा व्यक्त केलेला निर्धार पाहाता, दोन्ही बाजू काही प्रमाणात माघार घेऊन मध्यम मार्ग काढतील, असे मानायला हरकत नाही.

विधेयकाचे अनेक मुद्दे चर्चेत आहेत. त्यापैकी पहिला मुद्दा फिरत्या (रोटेशन) मतदारसंघाचा. प्रत्येक पाच वर्षांनंतर महिला उमेदवाराला आपला मतदार संघ बदलावा लागणार.

त्यामुळे संबंधित मतदारसंघाचा विकास करण्याचे काम अर्धवट राहाण्याची शक्यता आहे. तसेच, दुसऱ्या मतदारसंघात पुन्हा निवडून येण्याची शक्यता कमी. दुसरा मुद्दा घराणेशाहीचा. जो मतदारसंघ सदस्याला मुकावा लागेल, तेथे तो आपली पत्नी, बहीण, सून आदी महिला नातेवाइकांना उभे करणार व पुढील निवडणुकीत मतदारसंघ आपल्याच पदरात पडावा, असे प्रयत्न करणार. यादव त्रिकुटानुसार, “या जागांवर प्रामुख्याने उच्चभ्रू कुटुंबातील महिलाच येणार. त्यामुळे, केवळ एका विशिष्ट वर्गाचे हित साधले जाईल.” परंतु, एक गोष्ट मान्य करावी लागेल, की पंचायतराज पद्धतीत महिलांना मोठ्या प्रमाणावर प्रतिनिधित्व देण्यात आल्याने हजारो पंचायतींचा कारभार सुधारला. भ्रष्टाचार काही प्रमाणात कमी झाला. महिलांचे बचत गट वाढले. महिलांच्या हाती ग्रामीण भागात सत्ता आली. “महिलांना पंचायतीत निवडून देऊन खऱ्या अर्थाने त्या घरातील पुरुषच आपल्या हाती सत्ता ठेवतात,” असाही आरोप होतो. अशा घटना अपवादात्मक आहेत. संसदेत महिलांचे प्रमाण वाढल्यास कुपोषण, बालमृत्यू, महिलांवरील अत्याचार आदीबाबत संसदेत आवाज उठेल व सरकारला त्याबाबत प्रस्थापित कायदेकानू अधिक कठोर करावे लागतील, हे निश्चित. भ्रष्टाचारालाही बऱ्याच प्रमाणात आळा बसेल, अशी आशा व्यक्त केली जाते.

सरकारपुढे दुसरा पेच उभा आहे, तो आण्विक दायित्व विधेयकाचा (न्यूक्लियर लायबिलिटी बिल). हे विधेयक गेल्या सत्रात संमत करून घेण्याचा सरकारचा इरादा होता. एप्रिल

११ ते १७ एप्रिल, २०१० दरम्यान ब्राझील व अमेरिकेच्या दौऱ्यावर जाण्यापूर्वी डॉ. सिंग यांनी त्यासाठी प्रयत्न चालविले होते. पंतप्रधानांच्या कार्यालयातील मंत्री व विज्ञान व तंत्रज्ञान खात्याचे मंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांनी बरीच धावपळ केली. महिला आरक्षण विधेयकाला डावी आघाडी व भारतीय जनता पक्षाने पाठिंबा दिला, तसाच तो या विधेयकालाही मिळेल, असाही सत्तारूढ पक्षाचा होरा होता. परंतु, सरकारचा अंदाज सपशेल चुकला. विधेयक संसदेच्या स्थायी समितीकडे पाठविण्याची वेळ आली. अमेरिकेचे ‘अ’ अक्षर जरी सरकारकडून ऐकू आले, की डाव्या आघाडीचे कान उभे होतात, तळपायाची आग मस्तकात जाते. मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाचे सरचिटणीस प्रकाश करात असो, की भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचे भाई बर्धन असो, त्यांचे टीकास्र सुरू होते. मात्र, चीन सीमेवर घुसखोरी करो, अरुणाचलम आमचाच भाग आहे, असा दावा करो, या नेत्यांच्या तोंडाला कुलूप लागते. जणू काही आपण ऐकलेच नाही, असा त्यांचा आविर्भाव असतो.

प्रस्तुत विधेयक नागरी अणुऊर्जा कराराचे कार्यान्वयन करण्यासाठी पुढचे पाऊल आहे. तथापि, सरकारला ते जनतेच्या व भाजप व डाव्या पक्षांच्या गळी सहजासहजी उतरविता येणार नाही. कारण, “अमेरिकन कंपन्यातर्फे देण्यात येणाऱ्या (अणुऊर्जा प्रकल्पातील) अणुभट्ट्यात अपघात झाल्यास अपघातग्रस्त लोकांना अथवा कर्मचाऱ्यांना नुकसान भरपाई देण्याचे कोणतेही बंधन असणार त्यांच्यावर असणार नाही,” अशी त्यात असलेली तरतूद.

भोपाळमध्ये १९८४ मध्ये युनियन कार्बाईड कंपनीच्या कारखान्यातील विषारी वायुगळतीमुळे झालेल्या भीषण अपघातात आजवर ३८०० लोक मृत्युमुखी पडले आहेत, व हजारो विकलांग झाले. त्यातील असंख्य अपघातग्रस्त लोकांना न्यायालयाच्या पायऱ्या चढून नुकसान भरपाई मिळविण्यासाठी आपले उरलेसुरलेही सर्वस्व पणाला लावावे लागले होते. नुकसानभरपाईसाठी तब्बल २५ वर्षे प्रतीक्षा करावी लागली. दरम्यानच्या काळात त्यातील अनेकांचे निधन झाले. अब्जावधी डॉलर्सचे भांडवल असलेल्या या कंपनीने या घटनेनंतर काखा वर केल्या. त्याची झळ असंख्य अपघातग्रस्तांना बसली. त्यांचे जीवन उद्ध्वस्त झाले. केंद्र सरकारची कारवाईही पुरेशी पडली नाही. तथापि, न्यायालयाचा, संभाव्य अपघातग्रस्तांचा ससेमिरा अमेरिकन कंपन्यांना अणुऊर्जा निर्मितीच्या संदर्भात टाळायचा आहे. त्यामुळे, “भारतात ज्या कंपन्या प्रकल्प

भोपाळमधील 'युनियन कार्बाइड'चे
२५ वर्षे भिजत पडलेले घोंगडे!

चालवितील, त्यांनाच नुकसान भरपाई द्यावी लागेल, अशी तरतूद विधेयकात करण्यात आली आहे.” या तरतुदीला भाजप व डाव्या आघाडीचा तीव्र विरोध आहे.

भारतात आज नॅशनल पावर कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड व भवानी या दोन कंपन्यांतर्फे अणुऊर्जा प्रकल्प चालविले जातात. अमेरिकेतील दोन कंपन्यांनी अणुऊर्जा प्रकल्प चालविण्यासाठी अणुभट्ट्या देण्याची तयारी दर्शविली आहे. परंतु, भारतात पाऊल ठेवण्याआधी त्यांना सरकारकडून हमी हवी आहे, की अपघात झाल्यास त्यांची काही जबाबदारी राहाणार नाही. नुकसान भरपाईची जबाबदारी केवळ एनपीसीआयएल व भवानी या दोन कंपन्यावर असेल. सरकारतर्फे सांगण्यात आले, की अशा प्रकारची तरतूद अन्य देशातही आहे. आंतरराष्ट्रीय संकेत व नियमानुसार ती करण्यात येत आहे. तिचा हेतू अपघातग्रस्तांना वर्षानुवर्षे न्यायालयाची पायपीट न करता देशांतर्गत कंपनीला जबाबदार धरता यावे व नुकसान भरपाई वसूल करणे सोपे व्हावे, हा आहे. विरोधकांच्या गळी ते उतरविणे कठीण आहे. डाव्या आघाडीतील चार पक्षांनी

१३ मार्च रोजी जारी केलेल्या निवेदनात सरकारवर सडकून टीका केली आहे. निवेदनात म्हटले आहे, की विधेयक बेकायदेशीर, घटनेविरुद्ध असून, “प्रदूषण करणाऱ्याने नुकसान भरपाई द्यावी,” या सर्वोच्च न्यायालयाने जाहीर केलेल्या तत्वाविरुद्ध आहे. विधेयकाची उलटसुलट चर्चा सुरू असताना, परराष्ट्र मंत्रालयाच्या अधिकाऱ्यांनी तातडीने पत्रकारांना बोलावून त्यांच्याबरोबर अनौपचारिक वार्तालाप घडवून आणला.

भारतात नुकसानभरपाईच्या रकमेची मर्यादा ५०० कोटी रु ठेवण्यात आली आहे. तथापि, विरोधकांचा तीव्र विरोध पाहाता ही रक्कम वाढविण्याचा संकेत डॉ. मनमोहनसिंग यांनी अलीकडे दिला. परराष्ट्र मंत्रालयाच्या अधिकाऱ्यांनुसार, “नुकसान मोठे असेल, तर उरलेली रक्कम सरकारतर्फे उभारली जाईल व तीही कमी पडल्यास आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात उपलब्ध असलेल्या विशेषाधिकाराचा (स्पेशल ड्रॉईंग राइट्स) उपयोग करून आणखी २१३३ कोटी रु. च्या निधीचा वापर करण्याची तरतूद असेल. नुकसानभरपाईच्या (कंपनी, सरकार व आंतरराष्ट्रीय निधी) या तीन पातळ्या असतील.

अन्य देशातील नुकसान भरपाईच्या रकमेचे रुपयात रूपांतर केल्यास फान्समध्ये ५७५ कोटी रु.. कॅनडात ३३० कोटी रु. चीनमध्ये २०२ कोटी रु. व अमेरिकेत १० अब्ज डॉलर्स आहे. जपानमध्ये सारी जबाबदारी सरकारने उचलली आहे. नुकसान भरपाईबाबत १९६२ च्या कायद्यात कोणतीही तरतूद नाही. दरम्यान, बंगळूर येथील बोर्ड ऑफ न्यूक्लियर स्टडीजचे तज्ज्ञ व्ही.बी. कुटीनो व न्यूक्लियर इन्स्टिट्यूट ऑफ अॅडव्हान्स्ड स्टडीजचे तज्ज्ञ एस.आर.राजगोपाल यांनी गेली दहा वर्षे या सदंर्भात अध्ययन करून तयार केलेला अहवाल अलीकडे सरकारला सादर केला. त्यात, “कंपनी, सरकार व आंतरराष्ट्रीय निधी यांचे संतुलन साधून जलद नुकसान भरपाई द्यावी,” अशी शिफारस त्यांनी केली आहे. भारतात सध्या ४,१०० मे.वॉट अणुऊर्जा निर्मिती होत असून, २०२० अखेर हे प्रमाण २० हजार मे.वॉ. व २०३५ अखेर ४० हजार मे.वॉट नेण्याचे उद्दिष्ट आहे.

परकीय कंपन्याची अणुऊर्जा यंत्रसामग्री व अणुभट्ट्या यात काही दोष असेल, तर स्थानीय कंपनी परदेशी कंपन्याकडे आपली तक्रार व नुकसानभरपाईची मागणी नोंदवू शकते. तसेच, न्यायालयाचा मार्गही मोकळा आहे. संसदेच्या स्थायी समितीत विधेयकाची छाननी झाल्यावरच सरकारची पुढील दिशा स्पष्ट होईल.

दरम्यान, ११ एप्रिल रोजी पंतप्रधान वॉशिंग्टनला रवाना होत असून १२ व १३ एप्रिल रोजी तेथे होणाऱ्या अणुसुरक्षा शिखर परिषदेत भाग घेतील. ही परिषद अमेरिकेचे अध्यक्ष बराक ओबामा यांनी बोलाविली आहे. तिला ४४ राष्ट्रप्रमुख उपस्थित राहणार आहेत. अणुबाँब बनविण्यासाठी लागणाऱ्या युरेनियम, प्लुटोनियमचा चोरटा व्यापार रोखणे व संभाव्य आण्विक दहशतवादाला पायबंद घालणे, ही दोन परिषदेची दोन उद्दिष्टे आहेत. त्यात अमेरिकेचा रोख प्रामुख्याने इराण व उत्तर कोरिया या राष्ट्रांकडे असून, भारताचा रोख पाकिस्तानकडे आहे. तथापि, “परिषद एका देशापुरती मर्यादित नाही, तर जागतिक संकटांचा त्यात विचार होईल, परराष्ट्र सचिव श्रीमती निरूपमा राव यांनी ४ एप्रिल रोजी दिल्लीत झालेल्या पत्रकार परिषदेत सांगितले. पाकिस्तान व उत्तर कोरिया यांना अणुबाँबचे तंत्रज्ञान पुरविण्यात चीनचा मोठा सहभाग आहे. त्याकडे निर्देश करण्याचे धारिष्ट्य अमेरिका व युरोपातील राष्ट्रे दाखविणार काय? “इराणमधील नातांझ अणुभट्टीत युरेनियमच्या शुद्धीकरणाची प्रक्रिया सुरू आहे. व पुढे तिचीच परिणती अणुबाँब निर्मितीत होणार,” असे अमेरिका सांगत आहे.

म्हणूनच या परिषदेत इराण व उत्तर कोरिया या देशांवर बंधने घालण्याचा व त्याविषयी व्यापक सहमती मिळविण्याचा अमेरिकेचा इरादा आहे. पूर्वाश्रमीच्या सोव्हिएत युनियनचे १९९१ मध्ये विभाजन झाल्यावर रशियाची आर्थिक व्यवस्था कोसळली होती. पुढील अस्थिरतेच्या काळात रशियामधून काही अणुशास्त्रज्ञ परदेशात गेले. तसेच, तेथून युरेनियमचीही चोरटी विक्री झाली असावी, असा अंदाज आहे. अणुबाँबचे तंत्रज्ञान विकणारे पाकिस्तानचे शास्त्रज्ञ ए.क्यू. खान यांच्या कारवाया आधीच जगजाहीर झाल्या आहेत. आण्विक दहशतवादाचा सर्वाधिक धोका आज आहे, तो पाकिस्तानकडून. अमेरिका जोवर त्याकडे दुर्लक्ष करीत आहे, तोवर, ओबामा यांचे उद्दिष्ट पूर्ण होण्याची सुतराम शक्यता नाही. परिषदेला उपस्थित राहण्याचे आमंत्रण उत्तर कोरिया व इराणला देण्यात आलेले नाही. अमेरिकेच्या मते हे बेजबाबदार (रोग) देश आहेत. रशिया, चीन, फ्रान्स आदी देशांना हे मान्य नाही. परिणामतः परिषदेत रस्सीखेच अधिक होणार, असे दिसते. इस्राईलने इराणवर व इराणने इस्राईल व सौदी अरेबियावर हल्ला केल्यास जगात काय परिस्थिती निर्माण होईल, याचे संभाव्य चित्र अमेरिकेतील एका संस्थेने अलीकडे उभे केले आहे. त्या स्थितीत अमेरिकेला बळाचा वापर करावा लागेल, असेही भाकीत आहे. दुसरीकडे, सर्वसमावेशक अण्वस्त्र चाचणी बंदी करार (सीटीबीटी) व अण्वस्त्रप्रसार बंदी करारावर (एनपीटी) स्वाक्षरी करण्यासाठी भारतावर दबाव वाढतोय. त्यास भारताने आजवर रोखून धरले आहे. येत्या काही महिन्यांत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अनेक महत्वपूर्ण घडामोडी घडतील, असा निरीक्षकांचा कयास आहे. काहीशी समाधानाची बाब म्हणजे, गेल्या दीड दोन वर्षांत तणाव व कटुता निर्माण झालेल्या भारत व चीन दरम्यान सामंजस्याचे वातावरण निर्माण होण्यास प्रारंभ झालाय. १ एप्रिल २०१० रोजी दोन्ही राष्ट्रांनी परस्परांच्या देशात दूतावास सुरू केल्याला साठ वर्षे पूर्ण झाली. त्यानिमित्ताने भारत व चीनमध्ये प्रत्येकी सहा महिने सांस्कृतिक महोत्सव साजरे केले जाणार आहेत. परराष्ट्रमंत्री एस.एम.कृष्णा यांनी एप्रिलच्या सुरवातीला दिलेली चीन भेट व मे अखेर राष्ट्रपती श्रीमती प्रतिभा पाटील यांचा होणारा बीजिंग दौरा याकडे पाहता, दोन्ही देशात अनेक मुद्यांवर मतभेद असूनही नवे मैत्रीपर्व निर्माण होईल, अशी आशा राजदूतीय वर्तुळातून व्यक्त केली जाते. पाकिस्तानबाबत ‘जैसे थे’ परिस्थिती बदलण्याची शक्यता दिसत नाही.

■■■

“अ. भा. छत्रपती शिवाजी चषक कबड्डी स्पर्धा”

बासामतीत
रंगला जोषपूर्ण
कबड्डी महोत्सव...

- मुकुंद मोघे

बारामती येथील राष्ट्रीय कबड्डी स्पर्धा उद्घाटन कार्यक्रम :

छगन भुजबळ :

कबड्डी हा आपल्या मातीतला खेळ आहे. शक्ती आणि युक्ती यांचा यामध्ये संगम असतो. मीही लहानपणी कबड्डी खेळायचो. त्याचा पुढे मला राजकारणात उपयोग झाला. कोणाची पकड कशी करायची? कोणाच्या उरावर कसे बसायचे याचे शिक्षण झाले! कबड्डीसाठी महाराष्ट्राने चांगले प्रयत्न केले. स्व. बुवा साळवी आणि केंद्रीय कृषीमंत्री शरद पवार यांनी या खेळाला आंतरराष्ट्रीय पातळीवर नेले. अशियाई खेळात कबड्डीचा समावेश झाला. बांग्ला देश, श्रीलंका यासारखे देश त्यामुळेच कबड्डी खेळात आले आहेत.

भारताच्या माजी पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांनीही पुण्यातील हुजुरपागा शाळेत असताना कबड्डी खेळ शिकल होता. त्या स्वतः कबड्डी खेळत होत्या. कबड्डी खेळातून बंधुभाव वाढण्यास मदत होते. शक्ती आणि युक्तीचा संगम करण्याचे चांगले शिक्षण कबड्डी खेळामुळे मिळते. महाराष्ट्र सरकारने या खेळाला प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यासाठी महाराष्ट्र सरकार दरवर्षी २१ लाख रुपये खर्च करते. कबड्डी खेळाडूंना शासनाच्या वतीने पेन्शन दिले जाते. त्याचा फायदा अनेक खेळाडू घेत आहे. यापुढेही जाऊन कबड्डीच्या प्रसारासाठी महाराष्ट्र सरकार काम करेल. बारामतीच्या भूमीवर या स्पर्धा होत आहे. शरद पवार यांची ही कर्मभूमी आहे. शिक्षणाच्या सर्व सुविधा येथे आहेत, उद्योग आहेत, शेतीतील वेगळे प्रयोग आहे. केवळ देशातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगातील लोक येथे येऊन हे काम पाहत असतात. त्यापासून प्रेरणा घेतात. त्याच्या मधुर स्मृती घेऊन आपण सगळे जाल, ही अपेक्षा आहे.

महाराष्ट्राचे क्रीडा व युवक संचालनालय, राज्य कबड्डी असोसिएशन आणि बारामतीचे कारभारी अण्णा चॅरिटेबल ट्रस्ट फाऊंडेशन यांच्या संयुक्त विद्यमाने बारामती येथील विद्या प्रतिष्ठान क्रीडासंकुलात नुकतीच पार पडलेली “छत्रपती शिवाजी चषक कबड्डी स्पर्धा” म्हणजे जोषपूर्ण वातावरणात चढत्या श्रेणीने रंगत गेलेला कबड्डी महोत्सवच होता.

२३ ते २७ मार्च २०१० या काळात झालेल्या या अखिल भारतीय कबड्डी स्पर्धेत देशभरातील छत्तीस अव्वल संघ सहभागी झाले होते. हजारो बारामतीकरांच्या उत्सूर्त व दणदणीत प्रतिसादाच्या पार्श्वभूमीवर खेळल्या गेलेल्या या स्पर्धेचे उद्घाटन राज्याचे उपमुख्यमंत्री ना. छगनरावजी भुजबळ यांच्या शुभहस्ते झाले तर समारोपाच्या पारितोषिक वितरण सोहळ्यास खुद्द मुख्यमंत्री ना. अशोकरावजी चव्हाण उपस्थित होते.

फटाक्यांचा दणदणाट आणि प्रेक्षकांच्या टाळ्यांचा कडकडाट यांनी दुमदुमुन गेलेल्या वातावरणात स्पर्धेचे उद्घाटन करताना श्री. भुजबळ यांनी ‘स्पर्धा म्हटली की हार-जीत ही आलीच, परंतु महत्त्व असते ते मुख्यतः त्यातील सहभागास, असे सांगितले. ते म्हणाले, कै. बुवासाहेब साळवी आणि बारामतीचे सुपुत्र शरदरावजी पवार यांनी कबड्डी, खो-खो व कुस्तीसारखे मातीतील खेळ साऱ्या जगभर पोचविले आहेत. या खेळांची लोकप्रियता वाढविण्यासाठी सुरू असलेल्या

खेळाडूंचे ओळख करून घेताना मुख्यमंत्री अशोक चव्हाण, पालकमंत्री अजित पवार, नाना सातव

प्रयत्नांचा एक भाग म्हणजे ही स्पर्धा असून, बारामतीकरांच्या जोरदार पाठिंब्याच्या बळावर ती उत्तम प्रकारे यशस्वी होईल, असा मला विश्वास आहे.’

‘आपण स्वतः कबड्डी खेळलेलो असून, त्यातील डावपेचांचा आपल्याला राजकारणातही खूप उपयोग झाला आहे,’ असेही श्री. भुजबळ यांनी बोलून दाखविले. ते म्हणाले, ‘कोणाची तंगडी केव्हा ओढावी आणि कोणाच्या उरावर कसे बसावे, याचे धडे मी कबड्डीच्या मैदानावरच गिरविले आहेत.’

अर्जुन पुरस्कार विजेत्यांचा सत्कार करताना सौ. सुनेत्रा पवार

२६-११ ची 'वीरबाला' देविका
रोटावन 'शाबास इंडिया' पुरस्कार
स्वीकारताना.

२६-११ चे 'हिरो' अरुण जाधव
'शाबास इंडिया' पुरस्कार स्वीकारताना.

श्री. भुजबळ यांच्या खुमासदार भाषणापूर्वी राज्याचे जलसंपदामंत्री ना. अजितदादा पवार, बारामतीच्या लोकप्रिय खासदार सौ. सुप्रियाताई सुळे व क्रीडामंत्री ना. सुरेश शेटी यांचीही छोटी-छोटी भाषणे झाली. स्पर्धेचा आनंद लुटण्यासाठी जमलेले हजारो प्रेक्षक आणि स्पर्धेत सहभागी झालेले सर्व खेळाडू यांचे मनःपूर्वक स्वागत करतांना ना. अजितदादांनी, 'राज्याच्या क्रीडाधोरणात कबड्डी सारख्या देशी खेळांना महत्त्वाचे स्थान मिळण्याची आवश्यकता, आवर्जून प्रतिपादन

केली.

उद्घाटन सोहळ्याचे प्रास्तविक करताना कारभारी अण्णा चॅरिटेबल फाऊंडेशनचे अध्यक्ष डॉ. सुधीर भोंगळे यांनी या स्पर्धेसाठी राज्य शासनाने दिलेली २१ लाख रुपयांची रक्कम खूपच अपुरी असल्याचा मुद्दा मांडला होता. त्याचा पाठपुरावा ना. अजितदादांनी नेमका केला आणि मग क्रीडामंत्री ना. शेटी यांनाही त्याची दखल घ्यावी लागली.

कबड्डीच्या रोमांचक व चित्तथरारक सामन्यांप्रमाणे

विद्यानगरीच्या भव्य क्रीडा संकुलात रंगलेल्या स्पर्धेचा आनंद लुटताना मुख्यमंत्री
अशोक चव्हाण, जलसंपदा मंत्री अजित पवार व इतर मान्यवर.

राज्यातील 'अर्जुन पुरस्कार प्राप्त' एकमेव कबड्डीपटू पंकज शिरसाट आणि २६-११-२००८ रोजी मुंबईवर झालेल्या दहशतवादी हल्ल्यात जखमी झालेली नऊ वर्षीय देविका रोटावन व बहादुर पोलिस कर्मचारी अरुण जाधव यांचा भावपूर्ण, जंगी सत्कार हे या स्पर्धेचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य ठरले. क्रीडाप्रेमी बारामतीकरांच्या राष्ट्रभक्तीस उधाण आणणाऱ्या या सत्कार सोहळ्यात बोलताना छोट्या देविकाने 'पुढील आयुष्यात आपण पोलिस अधिकारी बनून कसाबसारख्या दहशतवाद्यांना ठेचून काढू' असे प्रकारचे वीरश्रीयुक्त वक्तव्य केले आणि सर्वांची कडाडून दाद मिळविली. आपल्या देशावर भ्याड हल्ला करणारा आणि निरपराध नागरिकांचे रक्त सांडणारा कसाबसारखा दहशतवादी अद्याप फासावर लटकविला कसा गेला नाही हा तिचा भेदक प्रश्न म्हणजे उपस्थित हजारो प्रेक्षकांच्या मनोभावनांचे प्रकटीकरणच होते.

पोलिस नाईक अरुण जाधव यांनी आपल्या भाषणात २६-११ च्या जीवघेण्या नाट्याची चक्षुर्वैसत्य हकिकत कथन केली आणि त्या हल्ल्यात 'शहीद' झालेले आपले वरिष्ठ कै. साळसकर आदींचे भावोत्कट स्मरण केले.

संयोजकांकडून 'शाब्बास इंडिया' पुरस्कार मिळाल्यानंतर या दोन्ही सत्कारमूर्तींनी संपूर्ण प्रेक्षागारास फेरी मारून उपस्थितांच्या मानवंदनेचा स्वीकार केला. या वेळी ध्वनिवर्धकावरून 'नन्हा मुन्हा राही हूँ', 'दिल दिया है, जान

देंगे हम है वतन तेरे लिए' व 'मेरे देश की धरती 'या सारखी समयोचित, राष्ट्रभक्तीपर गाणी वाजविण्याची जी कल्पकता दाखविली गेली ती खरोखरच दाद घेऊन जाणारी होती. एकूण स्पर्धेचा 'सर्वोच्च बिंदू (हायपॉईंट) म्हणूनच या हद, भव्य सत्कार सोहळ्याचे वर्णन करावे लागेल.

स्पर्धेचा अखेरचा दिवस (२७ मार्च) अर्थातच महिला व पुरुष गटातील अंतिम सामने आणि माननीय मुख्यमंत्र्यांची उपस्थिती लाभलेल्या सुरेख समारोप सोहळ्याने संस्मरणीय ठरला.

महिला गटातील अंतिम लढत यजमान पुणे जिल्हा संघ व मुंबई उपनगर संघ यांच्यात झाली आणि त्यात पुण्याच्या संघाने २३-१४ अशी बाजी मारली.

पुरुष गटातील अंतिम सामन्यात एअर इंडिया संघाने राजस्थानच्या बीएसएफ संघावर २८-२१ असा विजय मिळविला आणि स्पर्धेचे विजेतेपद पटकावले.

दोन्ही गटातील तिसला क्रमांक अनुक्रमे मुंबई जिल्हा महिला संघ व दिल्लीच्या नॉर्दर्न रेल्वे संघास मिळाला.

विजयी संघांचे अभिनंदन करताना ना. अजितदादा पवार यांनी राज्याच्या क्रीडाधोरणात आमूलाग्र बदल होण्याची गरज पुन्हा एकदा बोलून दाखविली. ते म्हणाले, 'कबड्डीसारख्या देशी खेळांना आता आयपीएलसारखी प्रसिद्धी व महत्त्व मिळणे गरजेचे आहे. देशी खेळाची मैदाने गाजविणाऱ्या खेळाडूंना

मुख्यमंत्र्यांसमवेत महिला गटातील विजेत्या पुणे जिल्हा संघाचे खेळाडू.

मुख्यमंत्र्यांसमवेत पुरुष गटातील विजेत्या एअर इंडिया संघाचे खेळाडू.

सरकारी नोकऱ्यांत उच्च अधिकाराची पदे मिळण्याच्या दृष्टीने राज्याच्या क्रीडा धोरणात आवश्यक ते बदल केले पाहिजेत.”

‘ही स्पर्धा यशस्वी करण्यास मोलाचा हातभार लावून स्थानिक प्रेक्षक व स्पर्धा संघटकांनी बारामतीचा लौकिक वाढविला आहे,’ अशी भावनाही त्यांनी बोलून दाखविली.

ना. अजितदादांच्या विचारांना दुजोरा देताना क्रीडाराज्यमंत्री भास्करराव जाधव यांनी स्पर्धेच्या यशाबद्दल बारामतीकरांना मनापासून धन्यवाद दिले आणि ही स्पर्धा यशस्वी होण्यास मुख्यतः अजितदादांचे मार्गदर्शन व प्रोत्साहनच जबाबदार आहे’, असे सांगितले. “फणसाप्रमाणे वरून खडबडीत पण आतून रसाळ ” अशा शब्दात त्यांनी अजितदादांचा गौरव केला.

त्यांच्या भाषणाचा धागा उचलताना मुख्यमंत्री ना. अशोक चव्हाण म्हणाले, ‘दादांच्या ‘स्पोर्टिंग स्पिरिट’चा प्रत्यय राजकारणातही आला तर महाराष्ट्राच्या विकासास आम्ही निश्चितच अधिक गती देऊ शकू.’

राज्यातील कबड्डी स्पर्धांचा दर्जा आंतरराष्ट्रीय पातळीवर नेण्यासाठी आवश्यक ते नियमबदल करण्याचे आणि राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय पातळीवर उत्तम कामगिरी बजावणाऱ्या खेळाडूंना शासकीय नोकऱ्यांत वरिष्ठ पदे देण्याबाबत विचार करण्याचेही आश्वासनही त्यांनी या वेळी दिले.

या शानदार सोहळ्यात मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते विजयी-उपविजयी संघांना छत्रपती शिवाजी चषक व रोख पारितोषिके

देण्यात आली तसेच स्पर्धेचे संयोजक डॉ. सुधीर भोंगळे, श्री. नाना सातव व श्री. मोहन भावसार, निरीक्षक गणेश शेटी, माजी आमदार किशोर पाटील आणि आपल्या जोषपूर्ण निवेदनाने संपूर्ण स्पर्धाकार्यक्रमात ‘जान’ आणणारे श्री. राणाप्रताप तिवारी आदी मान्यवरांचा यथोचित सत्कार करण्यात आला.

डॉ. सुधीर भोंगळे यांनी आभारप्रदर्शन व राष्ट्रगीत गायन केल्यानंतर या कबड्डी महोत्सवाची सांगता झाली. यापूर्वी २००१ मध्ये बारामतीत अ. भा. कबड्डी स्पर्धा झाली होती. आता तब्बल दशकभरानंतर तिचे पुन्हा यशस्वी आयोजन करताना बारामतीकरांनी सर्वच संबंधितांना उत्कृष्ट संयोजन, आतिथ्य कल्पकता, वक्तृशीरपणा आणि दिलखुलास दानत या गुणवैशिष्ट्यांचा जो जबरदस्त प्रत्यय दिला, त्याचे कौतुक करावे तेवढे थोडेच ठरले !

बारामतीकरांची पत अन् ... दादांची दानत .. !

‘छत्रपती शिवाजी चषक कबड्डी स्पर्धेच्या विजेत्या, उपविजेत्यांना मूळ योजनेनुसार रु. एक लाख व पंचाहत्तर रुपयांचे रोख पारितोषिक मिळणे अपेक्षित होते. परंतु जलसंपदामंत्री ना. अजितदादा पवार यांनी ‘बारामतीकरांची एकूण पत लक्षात घेऊन की काय अगदी अखेरच्या क्षणी पारितोषिक रकमेत चक्र दुप्पट वाढ केली. त्यामुळे विजेत्या संघांना दोन लाख रुपये, उपविजेत्या संघांना दीड लाख रुपये तर तृतीय क्रमांक पटकावणाऱ्या संघांना एक लाख एक हजार रुपये रकमेचा भरघोस लाभ झाला.

याखेरीज, स्पर्धेत उत्कृष्ट खेळ करणाऱ्या कबड्डीपटूंना प्रत्येकी पंधरा हजार रुपयांचे पारितोषिक देण्यात आले.

समारोप कार्यक्रम :

अजित पवार :

क्रीडा क्षेत्राच्या बाबत राज्याच्या नेतृत्वाने झुकते माप देण्याचा प्रयत्न केला आहे. बारामतीच्या जनतेने या क्रीडा स्पर्धांना चांगला प्रतिसाद दिला आहे. राज्याच्या मुख्यमंत्र्यांना विनंती करतो की बक्षीसाची रक्कम तसेच खेळाडूंच्या नोकऱ्यांच्या संदर्भात त्यांनी लक्ष घालावे. सर्वांनी मिळून चांगला निर्णय घ्यावा. आयपीएलसारख्या क्रिकेटच्या स्पर्धांना भरभक्कम प्रतिसाद मिळतो तशाच प्रकारचा प्रतिसाद कबड्डी, खो-खो, कुस्ती यासारख्या आपल्या मातीतील खेळांना मिळायला हवा. हे खेळ सातासमुद्राकडे पोहोचविण्याचे काम आपण सर्वांनी केले पाहिजे.

मुख्यमंत्री अशोक चव्हाण :

राज्य शासनाने राज्याचे नवे क्रीडाधोरण आणून उत्तमप्रकारचे खेळाडू तयार व्हावेत, त्यांना प्रोत्साहन मिळावे, महाराष्ट्रीयन खेळाडू राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर झळकावा यासाठी प्रयत्न केले आहेत. क्रीडा क्षेत्रात आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील जे नियम आहेत त्याच पध्दतीने महाराष्ट्रातील नियमही बदलावे लागणार आहेत. त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय दर्जा आपल्याला राखता येईल. राज्य आणि जिल्हा पातळीवरील खेळाडूंना पारितोषिके देण्यासाठीची रक्कम वाढविण्याच्या बाबत सरकार लवकर निर्णय घेईल. त्यामुळे खेळाडूंना निश्चितच प्रोत्साहन मिळेल. ज्या खेळाडूंचा राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर चांगला खेळ केला आहे; ज्यांना अर्जुन किंवा तत्सम पारितोषिक मिळवून राज्याचा नावलौकिक वाढविला आहे त्यांना नोकरीत सामावून घेताना वरच्या पातळीवर नेमणूक केली पाहिजे ही भूमिका मला मान्य आहे. त्याबाबतीत राज्य नवे धोरण लवकरात लवकर जाहीर करेल.

या परिसराचा शैक्षणिक आणि इतर बाबतीत विकास करण्याकरता अजितदादांनी जो पुढाकार घेतला आहे तो खेळाच्या क्षेत्रातही घ्यावा. स्पोर्ट्समन स्पिरिट म्हणून त्यांची ज्या क्षेत्रात उतरण्याची इच्छा आहे त्यासाठी भावाची साथ म्हणून मी साथ द्यायला तयार आहे. राज्याच्या राजकारणात आम्ही दोन्ही पक्षाचे नेते एकत्र राहून महाराष्ट्राचा नावलौकिक देशात वाढत राहिल, अशाच प्रकारची भूमिका घेऊ.

बारामतीत साकारला आगळावेगळा 'वसुंधरा महोत्सव'

- मिलिंद संगई, बारामती

बारामतीत ११ ते १३ मार्च दरम्यान वसुंधरा महोत्सव झाला. पर्यावरण रक्षण व निसर्गाचे जतन करणे हा त्याचा प्रमुख उद्देश होता. त्यात विद्यार्थी हा घटक केंद्रबिंदू मानून प्रयत्न केले गेले. तीन दिवसांच्या हा महोत्सवामध्ये प्रामुख्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील चित्रपटांचे प्रदर्शन, 'सकाळ' रिफ्लेक्शन व स्थानिक छायाचित्रकारांनी काढलेल्या छायाचित्रांचे प्रदर्शन आदी कार्यक्रम झाले.

हल्ली जगात सगळीकडेच 'ग्लोबल वॉर्मिंग' हा परवलीचा शब्द मानला आहे. या विषयावर केवळ राष्ट्रीय नव्हे तर आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सगळीकडेच गांभीर्याने चर्चा सुरु झालेली असून वसुंधरा रक्षणासाठी सगळीकडेच जाणीवपूर्वक प्रयत्नही सुरु झाले आहेत. भारतही या बाबतीत आघाडीवर आहे. पर्यावरण रक्षणासाठी केंद्र व राज्य सरकारांनी अनेक पातळ्यांवर विविध उपाययोजना सुरु केल्या आहेत. मात्र यात लोकसहभाग ही संकल्पना अत्यंत महत्त्वाची असून लोकसहभाग वाढविण्याच्या दृष्टीने अधिकाधिक प्रयत्न हे यात महत्त्वाचे आहेत. बारामती येथे येथील हायटेक टेक्स्टाईल पार्कच्या अध्यक्षा सौ. सुनेत्रा पवार यांच्या पुढाकारातून झालेला पहिला 'बारामती वसुंधरा महोत्सव' अत्यंत यशस्वी झाला व समाजातील विविध घटकांनी त्यात सहभाग नोंदविला. 'क्लब वसुंधरा' व 'किलोस्कर' यांच्या सहकार्याने हा महोत्सव आयोजित केला गेला.

बारामतीत ११ ते १३ मार्च दरम्यान हा वसुंधरा महोत्सव झाला. पर्यावरण रक्षण व निसर्गाचे जतन करणे हा या मागील प्रमुख उद्देश होता. पहिल्या महोत्सवात विद्यार्थी हा घटक केंद्रबिंदू मानून प्रयत्न केले गेले. तीन दिवसांच्या हा महोत्सवामध्ये प्रामुख्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील चित्रपटांचे प्रदर्शन, 'सकाळ' रिफ्लेक्शन व स्थानिक छायाचित्रकारांनी काढलेल्या छायाचित्रांचे प्रदर्शन, आकाशदर्शन व ग्रहताऱ्यांची माहिती व प्रदर्शन, निसर्गभ्रमण व पक्षी वृक्षांची

ओळख, नेचर फॅशन शो, चैत्रपालवी हा कार्यक्रम, पर्यावरण रॅली व लायन्स क्लबच्या वतीने करण्यात आलेले वृक्षांचे वाटप यासह इतरही अनेक बाबींचा समावेश होता. वीरेंद्र चित्राव, अनुज खरे, सुप्रिया चित्राव आदींच्या सहकार्याने आयोजित या वसुंधरा महोत्सवाच्या निमित्ताने अनेक संस्था व संघटनांनी या चळवळीमध्ये सहभागी होण्यास उत्सुकता दर्शविली तर काही संस्था यात प्रत्यक्षपणे सहभागी झाल्या. विविधांगाने ही चळवळ सुरु होण्याची ही पहिली पायरी होती असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये. या निमित्ताने पर्यावरण रक्षणासाठी काम करणाऱ्या पुण्यातील ज्येष्ठ पर्यावरणतज्ज्ञ डॉ. हेमा साने यांना पहिला बारामती वसुंधरा गौरव पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. ज्येष्ठ निसर्गअभ्यासक किरण पुरंदरे व अनुज खरे यांच्यासोबत बारामतीकरांनी केलेले निसर्गभ्रमण अक्षरशः भन्नाट होते. निसर्गाच्या सान्निध्यात गेल्यानंतर निसर्गही कसा आपल्या जवळ येतो याचे याची देहा याची डोळा दर्शन या भ्रमणादरम्यान बारामतीकरांनी प्रत्यक्ष अनुभवले. किरण पुरंदरे हे पक्षितज्ज्ञ असून जवळपास ८० हून अधिक पक्ष्यांचे आवाज ते तोंडाने लीलया काढतात. या भ्रमणादरम्यान विद्या प्रतिष्ठानच्या नक्षत्र उद्यानामध्ये पहाटेच्या वेळेस 'सुभग' या पक्ष्याचा आवाज पुरंदरे यांनी काढला. हा आवाज इतका हुबेहूब होता की दोनच मिनिटांत त्याच परिसरात असलेल्या सुभग पक्ष्याने त्यांना साद घातली. पुरंदरे यांनी पुन्हा हा आवाज काढल्यानंतर हा पक्षी जवळच्या झाडावर आला, अन्

सकाळ रिफ्लेक्शन व स्थानिक चित्रकारांच्या प्रदर्शनाची पाहणी करताना मिलिंद गुणाजी, सौ. सुनेत्रा पवार व इतर.

वाघाच्या पोस्टरचे उद्घाटन करून वसुंधरा महोत्सवाला प्रारंभ करण्यात आला. त्यावेळी उपस्थितांमध्ये मुख्यत्वे किरण पुरंदरे, सौ. नंदाताई पवार, सौ. सुनेत्रा पवार, मिलिंद गुणाजी, नगराध्यक्ष इम्तियाज शिकीलकर व वीरेन चित्राव.

नंतर या दोघांची जुगलबंदी उपस्थितांनी अनुभवली. निसर्गाशी जवळीक साधणाऱ्या अनोख्या फॅशन शोचाही लोकांना अनुभव मिळाला. कागदापासून ते पत्रावळ्यापर्यंतच्या वस्तूपासून तयार केलेल्या ड्रेसेसच्या साहाय्याने मुलींनी कॅटवॉक केले तेव्हा बारामतीकरही अचंबित झाले. विद्या प्रतिष्ठान व शारदानगरच्या मुलींनी अत्यंत व्यावसायिक पद्धतीने सादर केलेला हा फॅशन शो या महोत्सवाचे एक आकर्षण ठरला. या निमित्ताने स्थानिक

छायाचित्रकारांनी काढलेल्या फोटोचेही प्रदर्शन लावण्यात आले होते. स्थानिक छायाचित्रकारांच्या सुंदर फोटोंचा आस्वाद नागरिकांना सौ.सुनेत्रा पवार यांच्या उपस्थितीत लुटता आला. प्रसिद्ध अभिनेते मिलिंद गुणाजी यांच्या हस्ते या महोत्सवाचा प्रारंभ झाला. स्वतः एक उत्तम फोटोग्राफर असलेले गुणाजी हेही हे फोटो पाहून प्रभावित झाले. त्यांनीही या फोटोंचे मनापासून कौतुक केले. आकाशदर्शनाचा कार्यक्रम मयूरेश

वसुंधरा महोत्सवात प्रसिद्ध अभिनेत्री शर्वरी जमेनिस यांचे रंगलेले नृत्य

ज्येष्ठ पर्यावरणवादी
डॉ. हेमा साने
यांचा सन्मान
करताना ज्येष्ठ
पत्रकार
मधुकर भावे

नेचर
वॉक

प्रभुणे व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी आयोजित केला होता. त्यांच्या या कार्यक्रमासही लोकांनी मनापासून दाद दिली. विशेषतः छोट्या दोस्तांनी सर्वाधिक पसंती या कार्यक्रमास दिली. शनि व मंगळ हे दोन ग्रह यातून पाहायला मिळाले. मार्च महिना असताना या महोत्सवाच्या दरम्यानच एक दिवस वादळी पावसाने हजेरी लावली. निसर्ग बदलू लागला आहे याचे एक प्रकारचे चित्रच या निमित्ताने सर्वांपुढे उभे राहिले व पर्यावरण रक्षणासाठी काहीतरी करण्याची आता वेळ येऊन ठेपल्याची जाणीव सर्वांना झाली.

सुनेत्रा पवार यांनी पुढाकार घेऊन हा महोत्सव आयोजित केल्याबद्दल सर्वांनीच त्यांचे कौतुक तर केलेच मात्र अनेकांनी उत्स्फूर्तपणे काही ना काही योगदान द्यायचाही प्रयत्न केला हे याचे वैशिष्ट्य म्हणावे लागेल. विशेषतः लहान मुलांनी यातून बोध घेतला असून पर्यावरण रक्षणाच्या दृष्टीने त्यांचे योगदान भविष्यात महत्त्वाचे ठरणार आहे. ज्येष्ठ पत्रकार मधुकर भावे हे समारोपाचे प्रमुख अतिथी होते. या महोत्सवाचे स्वरूप पाहून भावेदेखील प्रभावित झाले, 'असे महोत्सव राज्याच्या

सर्व भागातून व्हायला हवे किंबहुना पर्यावरण रक्षणासाठी सुनेत्रा पवार यांनी हाती घेतलेल्या या महोत्सवाचा 'बारामती पॅटर्न' राज्यभर राबवावा, अशी अपेक्षा भावे यांनी व्यक्त केली.

पर्यावरण रक्षण ही बाब आता महत्त्वाची आहे व यात आपणही कोठे तरी खारीचा वाटा उचलला पाहिजे ही भावना समाजात वाढीस लागण्याच्या दृष्टीने बारामती वसुंधरा महोत्सव महत्त्वाचा ठरला. लोक यात उत्स्फूर्तपणे सहभागी झाले. विद्यार्थ्यांनीही याला प्रतिसाद दिला. बदलत्या वातावरणाचा दूरगामी परिणाम होऊ शकतो व याची किंमत उगवत्या पिढीला मोजावी लागण्याची शक्यता असल्याने आपणही काहीतरी करण्याची वेळ आता आली आहे. हा संदेश विद्यार्थ्यांपर्यंत या निमित्त पोहोचला. आगामी काळात प्लॅस्टिक कॅरिबॅग निर्मूलनाच्या दृष्टीने प्रयत्न करण्याचा महोत्सव संचालकांचा मानस आहे.

■■■

मागोवा क्रीडाविश्वाचा

हॉकीचा विश्वकरंडक ऑस्ट्रेलियाकडे

- मुकुंद मोघे

आता चहुदूर

आशपीएलचे चौघडे...!

मार्च महिन्याचा प्रथमार्थ राजधानी दिल्लीत पार पडलेल्या हॉकी विश्वकरंडक स्पर्धेनी गाजविला तर उत्तरार्धावर अंमल राहिला तो बहुचर्चित इंडियन प्रीमियर लीगच्या (आयपीएल) २०-ट्वेंटी क्रिकेट स्पर्धेचा! हॉकी हा खरे तर भारताचा राष्ट्रीय खेळ, परंतु गेल्या काही वर्षांत आपल्या खेळाडूंचा दर्जा इतका काही घसरला आहे की सर्वसामान्य क्रीडा रसिकांनी या वेगवान संघर्षपूर्ण खेळाकडे पाठच फिरविली आहे. या वेळी विश्वकरंडक स्पर्धेच्या आयोजनाचा मान मिळाल्यामुळे हे चित्र बदलेल आणि हॉकीला पुन्हा चांगले दिवस येतील. अशी सर्वांची अपेक्षा होती. परंतु स्पर्धेच्या उद्घाटनाच्या सामन्यात पारंपरिक प्रतिस्पर्धी पाकिस्तानचा ४-१ असा धुव्वा उडविल्यानंतर शिवेंद्रसिंगसारख्या एक-दोघांचा सन्मान्य अपवाद वगळता आपल्या सर्वच खेळाडूंचा खेळ इतका सुमार दर्जाचा झाला की, स्पर्धेच्या अखेरीस एकूण क्रमवारीत भारतीय संघ गेल्या काही काळाप्रमाणे पुन्हा तळात- आठव्या स्थानावर फेकला गेला. अर्थात गेल्या विश्वकरंडक स्पर्धेत तो अकराव्या स्थानावर होता, हे लक्षात घेतले तर या वेळी आपल्या संघाची प्रगतीच झाली आहे, असे म्हणावे लागेल.

भारताप्रमाणे एकेकाळी पाकिस्तानचाही हॉकी जगतात मोठा दबदबा होता, परंतु आता मात्र तो पूर्णपणे संपुष्टात आला आहे. एशियन जायंट्स म्हणून ओळखले जाणारे हे दोन्ही बडे संघ असे पिछाडीवर पडलेले असताना या वेळच्या

स्पर्धेत आशियायी हॉकीचा झेंडा फडकता ठेवला तो चिमुकल्या दक्षिण कोरियाने! तो संघ पराभूत झाला, परंतु तोपावेतो बहुतेक सर्वच दक्षिण कोरियन खेळाडूंनी जगभरच्या तज्ज्ञांची वाहवा मिळविली होती.

या विश्वकरंडक स्पर्धेत विजेते म्हणून प्रथमपासूनच ऑस्ट्रेलिया, हॉलंड व जर्मनी यातीन संघांकडे पाहिले जात होते. त्यापैकी हॉलंडने गेल्या दोन विश्वकरंडक स्पर्धा जिंकताना ऑस्ट्रेलियास नमविले होते. या वेळी मात्र जर्मनीविरुद्धच्या अंतिम सामन्यात ऑस्ट्रेलियाने बाजी मारली आणि आपले कोच रिक चार्ल्सवर्थ यांच्या शिरपेचात आणखी एक मानाचा तुरा खोवला. आता चार्ल्सवर्थ यांच्या नावापुढे दोन विश्वकरंडक विजेतेपदांची दुर्मिळ नोंद झाली आहे. त्यापैकी पहिले विजेतेपद त्यांनी १९८६ मध्ये विजयी ऑस्ट्रेलिया संघाचा सदस्य म्हणून मिळविले होते.

विश्वविजेतेपदाची 'हॅटट्रिक' करण्याची संधी या वेळी हॉलंडला साधता आली नाही, पण अखेर ब्रिटनवर ४-१ अशी मात करून त्या संघाने पहिल्या तीन संघांतील आपले स्थान टिकविले.

अजिंक्य ऑस्ट्रेलियाचा पेनल्टी कॉर्नर स्पेशालिस्ट ल्युक ड्युएनेरने या स्पर्धेत सर्वाधिक आठ गोल नोंदविले आणि आपल्या संघाच्या विजयांत मोलाचा वाटा उचलला.

ऑस्ट्रेलिया-हॉलंड-जर्मनी आणि ब्रिटन या चारही अव्वल संघांच्या खेळाडूंनी या स्पर्धेत भक्कम बचाव व सुनियोजित वेगवान चालींचे जे दर्शन घडविले ते खरोखरच थक्क करणारे होते. त्यांच्या तुलनेत भारत-पाकिस्तानसह अन्य सर्वच संघांचे खेळाडू मरगळलेले आणि गोंधळलेले वाटले. ही मरगळ दूर करायची तर यापुढे किमान आपण तरी ताज्या दमाच्या युवा खेळाडूंचा शोध घेतला पाहिजे आणि एकमेकांचे पाय ओढण्याचे दळभट्टी राजकारण थांबवून हॉकी क्षेत्राची सूत्रे तज्ज्ञांकडे सुपूर्द केली पाहिजेत. तसे झाले नाही तर

भारतीय हॉकीची अधोगती कदापि थांबू शकणार नाही, हे निश्चित. या स्पर्धेवर दहशतवादी हल्ल्याचे मोठे सावट होते, परंतु अतिशय कडेकोट व चोख बंदोबस्त ठेवून दिल्ली प्रशासनाने ही स्पर्धा अगदी निर्विघ्नपणे पार पाडली आणि गोंधळ माजवून भारतास बदनाम करण्याचे हितसंबंधी गट व दहशतवाद्यांचे सारे प्रयत्न साफ उधळून लावले.

ऑस्ट्रेलियाची न्यूझीलंडवर मात

गेल्या काही वर्षांत ऑस्ट्रेलिया क्रिकेट संघास न्यूझीलंडमध्ये फारसे यश मिळू शकले नव्हते. परंतु या वेळी मात्र कर्णधार रिची पॉटिंग व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी आपल्या कारकिर्दीवरील हा डाग पुसून टाकला आणि एक दिवसीय सामन्यांच्या मालिकेप्रमाणे दोन कसोटी सामन्यांची छोटेखानी मालिकाही अगदी आरामात जिंकली. विशेष म्हणजे खुद्द पॉटिंग व अनुभवी

मायकेल हसी यांचा खेळ त्यांच्या लौकिकास साजेसा झाला नाही. परंतु सलामीवीर कॅटिच, उपकर्णधार मायकेल क्लार्क व नवोदित नॉर्थ हे तीन फलंदाज आणि मायकेल जॉन्सन, बॉलिंगर व हॅरिस हे तीन वेगवान गोलंदाज यांनी सारी कसर भरून काढली आणि व्हिटोरीच्या न्यूझीलंडला

अखेरपर्यंत पराभवाच्या धक्क्यातून सावरू दिले नाही.

कसोटी मालिकेतील पहिल्या वेलिंग्टन कसोटीत नाणेफेक जिंकून प्रथम फलंदाजी करताना ऑस्ट्रेलियाने ५ बाद ४५९ धावा केल्या. नॉर्थ व क्लार्कची शतके आणि कॅटिचचे थोडक्यात हुकलेले शतक हे या डावाचे वैशिष्ट्य ठरले. त्यास उत्तर देताना न्यूझीलंडचा पहिला डाव जेमतेम १५७ धावांत आटोपला आणि त्यांच्यावर 'फॉलोऑन'ची नामुष्की ओढवली. एकूण परिस्थिती पाहता हा सामना तीनच दिवसांत आटोपण्याची चिन्हे होती. परंतु दुसऱ्या डावात मॅक्लन (१०९), मॅकिंतोष (८४) व कर्णधार व्हिटोरी (७७) यांनी जबाबदारीने खेळ करून आपल्या संघास ४०० धावांची मजल मारून दिली.

आता विजयासाठी ऑस्ट्रेलियापुढे ११० धावा करण्याचे आव्हान होते, पण ते तर त्यांनी एकही गडी न गमावता पार केले आणि मालिकेत १-० अशी आघाडी मिळविली. या मोठ्या विजयांत जलदगती बॉलिंग हॅरिस व जॉन्सन यांच्या भेदक माऱ्याचा मोठा वाटा राहिला. त्यापैकी बॉलिंगरने आठ बळी घेतले तर हॅरिस व जॉन्सन यांनी प्रत्येकी चार 'किवी' फलंदाजांना तंबूत धाडले.

हॅमिल्टन येथील दुसऱ्या कसोटीतही ऑस्ट्रेलियाचा 'वरचष्मा' कायम राहिला. खरे तर तेथे, ऑस्ट्रेलियाचा पहिला डाव जेमतेम २२५ धावांत गुंडाळला होता. कॅटिच (८५) वगळता एकही ऑसी फलंदाज या वेळी चांगली खेळी करू शकला नाही. परंतु नंतर रॉस टेलरचे झंझावती शतक होऊनही न्यूझीलंडची मजल २६५ पलीकडे जाऊ शकली नाही. यजमान संघाच्या या दुर्बलतेचा अचूक फायदा उठवून ऑस्ट्रेलियाने

दुसऱ्या डावात कॅटिच-क्लार्क यांच्या शतकांच्या बळावर पाचशे धावांचा डोंगर उभा केला आणि मग हा सामना तब्बल दीडशे धावांनी जिंकला. मायकेल जॉन्सनने १३२ धावात दहा बळी घेऊन हा सामना गाजविला.

या कसोटी मालिकेआधी चॅपेल-हॅडली ट्रॉफीसाठी झालेल्या पाच

एकदिवसीय सामन्यांच्या मालिकेत ऑस्ट्रेलियास ३-२ अशा निसटच्या विजयावर समाधान मानावे लागले होते. परंतु नंतर दोन्ही कसोटी सामन्यात मात्र त्यांनी यजमान संघावर दणदणीत मात केली.

इंग्लंडचा यशस्वी बांगलादेश दौरा

तीन एकदिवसीय सामने आणि दोन कसोटींत बांगला देश संघास साफ नामोहरम करून इंग्लिश क्रिकेट संघाने आपल्या बांगला दौऱ्याची नुकतीच यशस्वी सांगता केली. सलामीवीर ऑलिस्टर कुक आणि अनुभवी इयान बेलची बहारदार फलंदाजी वगळता या दौऱ्यात नावाजावे असे फारसे

काहीच घडले नाही. आंतरराष्ट्रीय क्रमवारीत सातत्याने तळाच्या स्थानी असणाऱ्या आणि कसोटी क्रिकेटमध्ये गेल्या संपूर्ण दशकभरात जेमतेम एक विजय नोंदविणाऱ्या बांगला देश संघाकडून याही वेळी तमिम इकबाल व शबीबसारखे एक आश्वासक कामगिरी बजावू शकेल नाही आणि त्यामुळे या सर्वदृष्ट्या दुबळ्या संघास 'कसोटी दर्जा दिलाच कशासाठी' हा प्रश्न पुन्हा एकदा ऐरणीवर आला आहे.

आयपीएलचा धमाका सुरू

आंतरराष्ट्रीय क्रिकेटचा सारा 'नक्शा' बदलून टाकणारा आणि बड्या-बड्या खेळाडूंचे करोडो रुपयांची बरसात करणारा आयपीएलचा तिसरा हंगाम आता सुरू झाला असून, जगभरच्या तमाम क्रिकेट शौकिनांचे लक्ष त्याकडेच लागलेले आहे.

गेल्या वर्षी सार्वत्रिक निवडणुका तोंडावर आलेल्या असल्यामुळे आणि दहशतवादाचा धोका वाढल्यामुळे अगदी अखेरच्या क्षणी ही स्पर्धा भारताऐवजी दक्षिण आफ्रिकेत खेळविली गेली होती. यंदा मात्र तिचे मायदेशात जोरदार पुनरागमन झाले असून आतापर्यंत झालेल्या सामन्यांत सचिन तेंडुलकरच्या मुंबई इंडियन्स संघाने निर्विवाद आघाडी मिळविली आहे. तो संघ सातपैकी सहा सामने जिंकत असताना संगकाराच्या नेतृत्वाखालील पंजाब इलेव्हनवर मात्र सातपैकी सहा सामने गमावण्याची नामुष्की ओढवली आहे. 'सिक्सर

स्पेशलिस्ट' युवराजसिंगच्या खराब फॉर्म हे त्या संघाच्या दारुण अपयशाचे मोठे कारण असले तरी जयवर्धने, ब्रेट ली-इरफान आणि खुद्द कर्णधार संगकारा या अन्य बड्यांची कामगिरीही 'गुड फॉर नथिंग' स्वरूपाचीच होताना दिसत आहे.

'ऑस्ट्रेलियन लिजंड' शेन वॉर्न हा गेल्या दोन हंगामाप्रमाणे याहीवेळी स्वतःची 'स्टार व्हॅल्यू' टिकवून असून, त्याच्या कुशल नेतृत्वामुळेच नवोदितांचा अधिक भरणा असूनही 'राजस्थान रॉयल्स' संघाचे या स्पर्धेतील आव्हान अद्याप तरी चांगले टिकून आहे. आतापर्यंत झालेल्या सामन्यांत 'राजस्थान रॉयल्स'चे युसुफ पठाण व दिल्ली डेअर डेव्हिल्सचा डेव्हिड वॉर्नर या दोघांची झंझावाती शतके झळकली असून, सचिन तेंडुलकर, कॅलिस, रॉबिन उथाप्पा, नमन ओझा व वीरेंद्र सेहवाग यांची कामगिरीही उत्तम दर्जाची झाली आहे. त्या तुलनेत चेन्नई सुपर किंग्सा हेडन (व त्याची 'मुंगुस' बॅट) डीडीआरचा डीव्हीलर्स, कलकत्ता नाइट रायडर्सचा सौरव गांगुली व मुंबई इंडियन्सचा कॅरेन पोलार्ड साफ फ्लॉफ ठरले असून त्यांना 'सूर' गवसण्यावरच त्यांच्या संघांचे भवितव्य अवलंबून राहाणार आहे.

२०-ट्वेंटीचा खेळ म्हणजे गोलंदाजांची यथेच्छ पिटाई असे मानले जाते. परंतु जुनाजाणता अनिल कुंबळे, विश्वविक्रमवीर मुथय्या मुरलीधरन व 'फायर ब्रॅंड' हरभजनसिंग या फिरीक त्रिमूर्तीप्रमाणे लसिथ मलिंगा या श्रीलंकन द्रुतगती गोलंदाजानेही आपला दबदबा अद्याप तरी टिकविला आहे. त्यांची अचूक टप्प्यावर होत असलेली भेदक गोलंदाजी हे त्यांच्या संघांचे फार मोठे बलस्थान आहे.

चढत्या श्रेणीने रंगत चाललेली ही स्पर्धा आणखी दोन आठवडे तरी क्रिकेटविश्वाच्या (खरे तर, साऱ्या क्रीडाविश्वाच्या)

केंद्रस्थानी राहाणार असून, ती संपेल तेव्हाच ती पुन्हा केव्हा सुरू होणार याचे वेध साऱ्या जगाला लागतील--- आणि त्यातच या स्पर्धेचे व तिच्या कल्पक, व्यावसायिक सूत्रधारांचे सारे यश साठविलेले आहे.

आयपीएलची व्याप्ती वाढली

वाढत्या लोकप्रियते बरोबर आयपीएलची व्याप्तीही वाढत चालली असून, पुढील हंगामापासून त्यात कोची व पुणे हे दोन नवे संघ दाखल होत आहेत. त्यापैकी कोची संघाची

मालकी परराष्ट्र राज्यमंत्री शशी थरुर यांच्या श्रीमंत गोतावळ्याकडे असून, पुणे संघाची खरेदी 'सहारा' ग्रुपने केली आहे. हे दोन्ही खरेदी व्यवहार प्रत्येकी तब्बल दीड हजार कोटी रुपये रकमांचे असून, हे भरमसाठ आकडे जनसामान्यांची तरी झोप उडविणारे आहेत. देशातील निम्म्याहून अधिक नागरिक दारिद्र्य रेषेखाली असताना आणि निरक्षरता, अनारोग्य व बेरोजगारी सारख्या समस्यांनी सारी जनता त्रस्त असताना २०-ट्रेंटी सारख्या निरर्थक खेळाच्या स्पर्धासाठी मात्र हजारो कोटी रुपये सहजी उपलब्ध व्हावेत, हे 'गौडबंगाल' नेमके आहे तरी काय, असाच प्रश्न पडतो. अर्थात, लबाड जोडिती इमले माड्या, गुणवंताला मात्र झोपड्या' हाच या उद्धवी राज्यांचा अजब न्याय असल्यामुळे येथे यापेक्षा वेगळे तरी काय घडणार, म्हणा!

एफमध्ये आता करुण चांगोक

फॉर्म्युला, रेसच्या दुनियेत आता करुण चांगोक या दुसऱ्या भारतीयाचे पदार्पण झाले आहे. दोन-तीन वर्षांपूर्वी

नारायण कार्तिकेयने तेथे प्रवेश मिळविला होता. परंतु त्याची कारकीर्द अगदीच निराशाजनक व अल्पकालीन ठरली. आता चांगोक काय करतो ते पाहायचे. तो 'हिसपानिया रेसिंग क्लब' चे प्रतिनिधित्व करणार असून, लिजेंड्री रेसर आयर्टन सेन्नाचा पुतण्या ब्रुनी त्याची साथ करणार आहे.

सानियाची साथ आता शोएबला

तथाकथित शारीरिक दुखापतींमुळे कारकिर्दीस उतरती कळा असलेली भारताची टेनिस क्वीन सानिया मिर्झा आता लवकरच पाकिस्तान क्रिकेट संघाचा माजी कर्णधार शोएब

मलिकही विवाहबद्ध होत आहे. मध्यंतरी तिचा साखरपुडा साहेबराव मिर्झा नामक कोण्या श्रीमंत युवकाशी झाला होता. परंतु आता त्याला 'बाय, बाय' करून सानियाने आपला जीवनसाथी म्हणून शोएबची निवड केली आहे. विशेष म्हणजे विवाहबंधनात अडकल्यानंतरही ती भारतातर्फे खेळत राहणार असून, आगामी ऑलिम्पिकमध्ये पदक मिळविण्याची महत्त्वाकांक्षाही तिने बोलून दाखविली आहे. अर्थात त्याबद्दल आता तरी अधिक काही न लिहिणेच योग्य ठरेल.!

ईलाइट वर्ल्ड ग्रुपमधून भारत बाद

भारताचा डेव्हीस करंडक संघ ईलाइट वर्ल्ड ग्रुपमधून बाहेर फेकला गेला आहे. गेल्या पंधरवड्यात झालेल्या रशियाविरुद्धच्या लढतीत हा संघ ३-२ असा पराभूत झाला. एकेरीच्या दोन्ही सामन्यात सोमदेव देवबर्मनचा पराभव झाल्यामुळेच भारतावर प्रिलिमिनरी डिव्हीजनमध्ये जाण्याची ही नामुष्की ओढवली आहे. सोमदेव साफ फ्लॉप जात असताना लिंएंडर पेस-भूपती या अनुभवी जोडीने दुहेरीची लढत जिंकली तर बोपण्णाने स्विहर्स सिंगलमध्ये विजय मिळविला होता.

■■■